

ปรัชญาในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ศาสตราจารย์ ดร.สำเร็จ บุญเรืองรัตน์ Ph.D.

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

22 กรกฎาคม 2540

895.9109
ส712U4
ร.2

คำนำ

ข้าพเจ้าได้วิเคราะห์ค้นหาปรัชญาในวรรณคดีไทยเริ่มแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี มา
สิ้นสุดที่รัตนโกสินทร์ เป็นฉบับสุดท้าย ทำให้เห็นสายธารความคิดปรัชญาไทยได้แจ่มชัด ซึ่ง
เป็นสมบัติทางความคิดที่ล้ำค่าของไทย สมควรที่เราจะได้ศึกษากันไว้ว่าไทยมีความคิดอย่างไรด้าน
อภิปรัชญา ญาณวิทยา จริยศาสตร์ ตรรกศาสตร์ การศึกษา และการเมือง

หวังว่าท่านที่อ่านเรื่องเหล่านี้จะได้รับประโยชน์บ้างตามสมควร ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่
บัณฑิตวิทยาลัยทุกคนที่ช่วยกันจัดพิมพ์นิพนธ์เล่มนี้สำเร็จได้อย่างดี

สำเร็จ บุญเรืองรัตน์

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	ว่าด้วยปรัชญา	1
2	วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์	3
3	อภิปรัชญา	13
4	ญาณวิทยา	18
5	จริยศาสตร์	21
6	ตรรกศาสตร์	47
7	ปรัชญาการศึกษา	52
8	ปรัชญาการเมือง	56

บทที่ 1

ว่าด้วยปรัชญา

คำว่า ปรัชญา แปลมาจากคำว่า Philosophy อันเป็นคำภาษาอังกฤษที่มีรากฐานมาก จากคำว่า Philosophia ในภาษากรีก แปลว่า ความรักในความรู้ หรือความรักในปัญญา แต่ความหมายของปรัชญานั้น คือ วิชาที่ว่าด้วยการค้นหาหลักการหรือความจริงสุดยอคของสรรพสิ่งต่าง ๆ

มีคำถามที่แสวงหาคำตอบของความจริงสุดยอคของสรรพสิ่งมากมาย จนแบ่งเป็นสาขาย่อยของปรัชญาได้ดังนี้

1. ภววิทยาหรืออภิปรัชญา เป็นสาขาของปรัชญาที่ค้นหา ความจริงของสิ่งที่มีอยู่ ธรรมชาติของสิ่งที่มีอยู่ สมบัติของสิ่งที่มีอยู่ ความจริงเกี่ยวกับสากลโลกหรือจักรวาล
2. ญาณวิทยา เป็นสาขาของปรัชญาเกี่ยวกับกำเนิดของความรู้ กำเนิดของความจริง สภาพของความจริง การทดสอบความจริง การรู้ความจริง
- นักปรัชญาบางท่านถือว่า ภววิทยาและญาณวิทยารวมกันเป็น อภิปรัชญา
3. จริยศาสตร์ เป็นสาขาของปรัชญาที่ว่าด้วย ความสุข ความดี ความถูกต้อง การประพฤติการปฏิบัติตนที่เหมาะสม และเป้าหมายสูงสุดที่มนุษย์ควรไปถึง
4. สุนทรียศาสตร์ เป็นสาขาของปรัชญาที่ค้นหาเกี่ยวกับความงาม ธรรมชาติของความงาม เกณฑ์ในการวินิจฉัยความงาม
5. ตรรกศาสตร์ เป็นสาขาของปรัชญาที่ว่าด้วยการให้เหตุผล การตรวจสอบการให้เหตุผลว่าสมเหตุสมผล

เมื่อพิจารณาตามแต่ละศาสตร์ ก็สามารถแบ่งปรัชญาออกไปตามศาสตร์นั้น ๆ เช่น

ปรัชญาการศึกษา คือ ศาสตร์ที่ว่าด้วยจุดมุ่งหมายของการศึกษา สิ่งที่จะนำมาศึกษา วิธีการจัดการศึกษา

ปรัชญาการเมือง คือ ศาสตร์ที่ว่าด้วยจุดมุ่งหมายของการปกครองบ้านเมือง หลักการปกครองบ้านเมือง วิธีการปกครองบ้านเมือง เป็นต้น

หนังสือเล่มนี้มุ่งที่จะเสนอปรัชญาสาขาต่าง ๆ ที่ปรากฏในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ โดยที่จะละเว้นการศึกษาประวัติศาสตร์ อันเป็นที่มาของปรัชญาเหล่านั้น เพราะไม่ใช่จุดมุ่งหมายสำคัญที่จะค้นคว้าประวัติความเป็นมาของปรัชญาสมัยรัตนโกสินทร์ แต่มุ่งที่จะเสนอสาระอันเป็นแก่นปรัชญาที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์เป็นสำคัญ แต่ก็เป็นที่รู้กันอยู่ว่าความคิดหลักนั้นมาจากพุทธศาสนา และปรัชญาอินเดียเป็นส่วนมาก

ข้าพเจ้าอ่านวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ ได้พบสาระเกี่ยวกับปรัชญาจำแนกเป็นสาขาต่าง ๆ ได้เป็นอภิปรัชญา ญาณวิทยา จริยศาสตร์ ตรรกศาสตร์ ปรัชญาการศึกษา และปรัชญาการเมือง คงจะได้เสนอแต่ละเรื่องเหล่านั้นไว้ในบทต่อ ๆ ไป แต่ก็ขอเสนอให้ทราบว่าวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์มีเรื่องอะไรบ้าง เป็นประการแรกเสียก่อนในบทที่สอง

บทที่ 2

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์

ภายหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชแห่งกรุงธนบุรีสวรรคตแล้ว สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ในสมัยพระเจ้าตากสิน ได้ปราบดาภิเษกเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อพุทธศักราช 2325 พระองค์ทรงย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีมาตั้งใหม่ที่กรุงเทพมหานคร อันเป็นราชธานีใหม่ของประเทศไทยสืบต่อมาจนปัจจุบันนี้ มีพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ปกครองแผ่นดินมา 9 พระองค์ ทรงพระนาม ดังนี้

1. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	พ.ศ. 2325 - 2352
2. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	พ.ศ. 2352 - 2367
3. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	พ.ศ. 2367 - 2394
4. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	พ.ศ. 2394 - 2411
5. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	พ.ศ. 2411 - 2453
6. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	พ.ศ. 2453 - 2468
7. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว	พ.ศ. 2468 - 2477
8. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล	พ.ศ. 2477 - 2489
9. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช	พ.ศ. 2489 - ปัจจุบัน

ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้ มีวรรณคดีอยู่มากมายในแต่ละรัชสมัย ดังนี้

1. สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีวรรณคดี ผู้ทรงนิพนธ์และผู้แต่ง

ดังนี้

- 1.1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีไว้ดังนี้
 - 1.1.1 รามเกียรติ์
 - 1.1.2 อิเหนา
 - 1.1.3 คาหลัง
 - 1.1.4 อุณรุท
 - 1.1.5 กลอนนิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง
 - 1.1.6 กฎหมายตราสามดวง

1.2 เจ้าพระยาคลัง (หน) แต่งวรรณคดีไว้ดังนี้

- 1.2.1 สามก๊ก
- 1.2.2 ราชาริราช
- 1.2.3 ลิลิตศรีวิชัยชาดก
- 1.2.4 ลิลิตพยุหยาตราเพชรพวง
- 1.2.5 กากีคำกลอน
- 1.2.6 ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี
- 1.2.7 โคลงสุภาษิต
- 1.2.8 กลอนและร่ายจารึกเรื่อง สร้างภูเขาทองที่วัดราชคฤห์
- 1.2.9 สมบัติอมรินทร์คำกลอน

1.3 พระยาธรรมปรีชา (แก้ว) แต่งวรรณคดีไว้ ดังนี้

- 1.3.1 ไตรภูมิโลกวินิจชัย หรือไตรภูมิโลกวินิจยภค

1.4 พระเทพโมลี (กลิ่น) แต่งวรรณคดีไว้ ดังนี้

- 1.4.1 ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์มหาพน

2. สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีวรรณคดี ผู้ทรงนิพนธ์ และผู้แต่ง

ดังนี้

2.1 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดี ไว้ดังนี้

- 2.1.1 อิเหนา
- 2.1.2 รามเกียรติ์
- 2.1.3 กาพย์เห่เรือ
- 2.1.4 เสภาขุนช้างขุนแผน
- 2.1.5 สังข์ทอง
- 2.1.6 ไชยเชษฐ
- 2.1.7 ไกรทอง
- 2.1.8 มณีพิชัย
- 2.1.9 คาวี
- 2.1.10 สังข์ศิลป์ชัย
- 2.1.11 กาพย์นางลอย
- 2.1.12 บทพากย์โขน

2.2 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์วรรณคดีไว้ดังนี้

- 2.2.1 สมุทรโฆษคำฉันท์
- 2.2.2 ลิลิตตะเลงพ่าย
- 2.2.3 พระปฐมสมโพธิกถา
- 2.2.4 กฤษณาสอนน้องคำฉันท์
- 2.2.5 สรรพสิทธิคำฉันท์
- 2.2.6 โคลงฉันท์ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน
- 2.2.7 โคลงฤๅษีคัดคน
- 2.2.8 โคลงจารึกศาลาราย
- 2.2.9 ตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ
- 2.2.10 ฉันท์กลุ่มช้างพัง
- 2.2.11 ฉันท์สังเวทกลองวินิจฉัยเกร์
- 2.2.12 จักรทศนิยมตำราโหราศาสตร์
- 2.2.13 คำฤๅษี

2.3 สุนทรภู่ แต่งวรรณคดีไว้ดังนี้

- 2.3.1 พระอภัยมณี
- 2.3.2 นิราศของสุนทรภู่
- 2.3.3 สุภาษิตสี่เรื่อง ได้แก่
 - สุภาษิตสอนหญิง
 - เพลงยาวถวายโอวาท
 - ราชสวัสดิ์ ๖๐ วรรค ๑๗
 - สุภาษิตสอนเด็ก
- 2.3.4 กาพย์พระไชยสุริยา
- 2.3.5 บทเห่กล่อมพระบรรทม
- 2.3.6 นิทานคำกลอนสุนทรภู่เรื่อง โคนตร ลักษณะวงศ์ สิงหไกรภพ จันทโครบ
- 2.3.7 เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนตอน กำเนิดพลายงาม

2.4 พระยาตรัง แต่งวรรณคดีไว้ดังนี้

- 2.4.1 โคลงฉันท์นิราศเสด็จลำน่าน้อย
- 2.4.2 โคลงนิราศพระยาตรังหรือรินาศกลาง
- 2.4.3 โคลงฉันท์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

2.5 นายนรินทร์ธิเบศร์ แต่งวรรณคดีไว้ดังนี้

2.5.1 นิราศนรินทร์

3. สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวรรณคดี ผู้ทรงนิพนธ์ และผู้แต่งดังนี้

3.1 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีไว้ดังนี้

3.1.1 โคลงปราบดาภิเษก

3.1.2 บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย

3.2 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเลขาจิตร ทรงนิพนธ์วรรณคดีไว้ดังนี้

3.2.1 โคลงโลกนิติ

3.2.2 โคลงนิราศเสด็จไปทัพเวียงจันทร์

3.3 กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงนิพนธ์วรรณคดีไว้ดังนี้

3.3.1 จินตามณี (เล่ม 3)

3.3.2 นิราศพระประธม

3.4 คุณสุวรรณ แต่งวรรณคดีไว้ดังนี้

3.4.1 พระมเหศวรไถ

3.4.2 อุณรุทร้อยเรื่อง

3.5 คุณพุ่ม แต่งวรรณคดีไว้ดังนี้

3.5.1 เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ

3.6 พระมหามนตรี (ทรัพย์) แต่งวรรณคดีไว้ดังนี้

3.6.1 บทละครเรื่องระเด่นลันได

3.6.2 เพลงยาวว่ากระทบพระยามหาเทพ

3.7 นายมี แต่งวรรณคดีไว้ดังนี้

3.7.1 เพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

3.7.2 นิราศเดือน

3.7.3 นิราศสุพรรณ

3.7.4 นิราศกลาง

3.7.5 นิราศพระแท่นดงรัง

3.8 จันทน์ แต่งวรรณคดีสำคัญไว้ดังนี้

3.8.1 ทศกิตติสุนทร

4. สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวรรณคดี ผู้ทรงนิพนธ์ และผู้แต่งดังนี้

4.1 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดี ไว้ดังนี้

4.1.1 บทละครเรื่องรามเกียรติ์ตอน พระรามเดินดง

4.1.2 ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก 5 กัณฑ์

4.1.3 ประกาศพระบรมราชโองการ

4.2 พระยาอิสราณภาพ (อิน) แต่งวรรณคดี ไว้ดังนี้

4.2.1 พระสุณคำฉันท์

4.2.2 สุธนคำฉันท์

4.2.3 อุเทนคำฉันท์

4.3 มหาฤกษ์ แต่งวรรณคดี ไว้ดังนี้

4.3.1 กลอนนิราศ 3 เรื่อง

4.3.2 โคลงนิราศกรุงเก่า

4.4 หม่อมราโชทัย ทรงนิพนธ์วรรณคดี ไว้ดังนี้

4.4.1 นิราศลอนดอน

4.5 หม่อมเจ้าอิศรญาณ ทรงนิพนธ์วรรณคดี ไว้ดังนี้

4.5.1 อิศรญาณภาษิต

5. สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาถึงปัจจุบัน นักวรรณคดีไทยจัดว่าเป็นสมัยที่วรรณคดีไทยได้รับอิทธิพลของตะวันตก มีวรรณคดี ผู้ทรงนิพนธ์ และผู้แต่งไว้ดังนี้

5.1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดี ไว้ดังนี้

5.1.1 พระราชพิธีสิบสองเดือน

5.1.2 ไกลบ้าน

5.1.3 เงาะป่า

5.1.4 นิทราชาคริต

5.2 พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) แต่งวรรณคดี ไว้ดังนี้

5.2.1 แบบเรียนชุดมูลบทบรรพกิจ

5.3 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชา ทรงนิพนธ์วรรณคดี ไว้ดังนี้

5.3.1 สนุกนีก

5.4 เทียนวรรณ (ต.ล.ส. วัฒนาโก) แต่งวรรณคดีไว้ดังนี้

5.4.1 คุณวิภาคพจนกิจ และศิริพจนภาค

6. สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวรรณคดี ผู้ทรงนิพนธ์ และผู้แต่ง ดังนี้

6.1 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีไว้

มากมาย ทั้งทรงแต่ง ทรงแปล ดังเช่น

- 6.1.1 ท้าวแสนปม
- 6.1.2 ธรรมะมีชัย
- 6.1.3 พระร่วง
- 6.1.4 ศกุนตลา
- 6.1.5 มัทนะพาธา
- 6.1.6 สาวิตรี
- 6.1.7 กุศโลบาย
- 6.1.8 นารายณ์สิบปาง
- 6.1.9 พระนลคำหลวง
- 6.1.10 ตามใจท่าน
- 6.1.11 เวนิสวานิส
- 6.1.12 เทศนาเสือป่า

6.2 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์วรรณคดี

ไว้ดังนี้

- 6.2.1 สาส์นสมเด็จพระ
- 6.2.2 นิทานโบราณคดี

6.3 พระเจ้าบรมวงศ์เธอสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงนิพนธ์

วรรณคดี ไว้ดังนี้

- 6.3.1 สาส์นสมเด็จพระ
- 6.3.2 บทละครดึกดำบรรพ์

6.4 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงนิพนธ์วรรณคดี

ไว้ดังนี้

- 6.4.1 สาวเครือฟ้า
- 6.4.2 อหรีบราตรี
- 6.4.3 ลิลิตมหามกุฏ
- 6.4.4 นุไรยาด

6.5 พระราชนิพนธ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงนิพนธ์วรรณคดี ไว้ดังนี้

6.5.1 จดหมายจากนางพริ้ง

6.5.2 พระนลคำฉันท์

6.5.3 นิทานเวตาล

6.5.4 ตลาดเงินตรา

6.5.5 สืบราชสมบัติ

6.5.6 กนกนคร

6.5.7 สามกรุง

6.5.8 พระนางสองไทเฮา

6.6 พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) แต่งวรรณคดี ไว้ดังนี้

6.6.1 อิลราชคำฉันท์

6.7 หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรถึก) แต่งวรรณคดี ไว้ดังนี้

6.7.1 ไคลยนิราศวัดรวก

6.7.2 เปรีคลิศจำฉันท์

6.7.3 ประชุมลำนำ

6.7.4 กลอนเรื่องสามก๊กตอน นางเตยวเสียน

6.7.5 คดาหกลำฉันท์

6.7.6 นิวิ สวานิชคำฉันท์

6.7.7 เพชรมงกุฎคำฉันท์

6.7.8 กลอนชาดามณี

6.8 เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) แต่งวรรณคดี ไว้ดังนี้

6.8.1 พลเมืองดี

6.8.2 จรรยาแพทย์

6.8.3 สมบัติผู้ดี

6.9 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) แต่งวรรณคดี ไว้ดังนี้

6.9.1 ความเรียงเรื่องการศึกษา และเศรษฐกิจ

6.9.2 แบบเรียนธรรมจริยา

6.9.3 ไคลยกลอนครูเทพ

6.9.4 บทละครพูดหลายเรื่อง

6.10 พระยาอุปทิศศิลปสาร (นัม กาญจนชีวะ) แต่งวรรณคดี ไว้ดังนี้

6.10.1 ชุมนุมนิพนธ์ อ.น.ก.

6.10.2 สงครามการตะคำกลอน

6.10.3 แบบเรียนสยามไวยากรณ์

6.10.4 ฉันทยอเกียรติขานนครราชสีมา

6.11 นายชิต บุรทัต แต่งวรรณคดี ไว้ดังนี้

6.11.1 สามัคคีเภทคำฉันท์

6.12 พระยาสุรินทรราชา (แม่วัน)

6.12.1 ความพยายาม

6.13 เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป แต่งและแปลวรรณคดีที่สำคัญ ไว้ดังนี้

6.13.1 กถาสวัสดิศาร

6.13.2 กามนิด

6.13.3 นิยายเบงคลี

6.13.4 หิโตปเทศ

ตั้งแต่สมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อยมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน มีวรรณกรรมมากมายทั้งในรูปร้อยแก้ว ร้อยกรอง กวีนิพนธ์ งานแปลวรรณกรรมของประเทศต่าง ๆ ตำราสาขาต่าง ๆ แบบเรียน และหนังสือปรัชญามากมาย

ข้าพเจ้าวิเคราะห์หนังสือวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชการที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 6 และเลือกวิเคราะห์บางเล่ม ไม่ได้วิเคราะห์ทั้งหมด พอให้เห็นสายธารความคิดทางปรัชญาที่ปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นสำคัญ เพราะปัจจุบันมีตำราปรัชญาทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษอยู่ในสังคมไทยมากมาย

หนังสือวรรณคดีไทยที่ข้าพเจ้าเลือกมาวิเคราะห์ค้นหาปรัชญานั้น เลือกมาบางเล่มในแต่ละรัชกาล และของกวีที่สำคัญบางท่าน แต่ก็ครอบคลุมกวีส่วนใหญ่ในช่วงรัชสมัยดังกล่าวนี้ เรื่องที่นำมาวิเคราะห์มี ดังนี้

1. รามเกียรติ์
2. อุณรุท
3. กลอนนิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง
4. กฎหมายตราสามดวง
5. สามก๊ก
6. ลิลิตศรีวิชัยชาดก
7. กาพย์คำกลอน

8. ไตรภูมิโลกวิninger หรือไตรภูมิโลกวิninger
9. ขุนช้างขุนแผน
10. ไชยเชษฐ
11. ลิลิตตะเลงพ่าย
12. พระอภัยมณี
13. สุภาษิตสี่เรื่อง
 - สุภาษิตสอนหญิง
 - เพลงยาวถวายโอวาท
 - ~~พระอภัยมณี~~ ราชวัลลภ
 - สุภาษิตสอนเด็ก
14. ภาพพระไชยสุริยา
15. นิราศของสุนทรภู่
16. นิราศนรินทร์
17. โคลงโลกนิติ
18. จินตมณี (เล่ม 3)
19. พระมเหศวร
20. อุณรุทร้อยเรื่อง
21. ระเด่นลันได
22. นิราศสุพรรณ
23. นิราศตลาด
24. ทุกทิศสอนบุตร
25. มหาเวสสันดรชาดก
26. นิราศลอนดอน
27. อธิบายภาพ
28. ไกลบ้าน
29. เงาะป่า
30. นิราศชาคริต
31. แบบเรียนชุดมุลบทประเพณี
32. พระร่วง
33. นารายณ์สิบปาง
34. มัธนะพาธา

35. สาวิตรี
36. ศกุนตลา
37. กนกนกร
38. สามกรง
39. สมบัติผู้ดี
40. สามัคคีเภทคำฉันท์
41. กามนิต
42. หิโตปเทศ

วรรณคดีที่อ่านและวิเคราะห์ทั้ง 42 เล่มนี้ เป็นตัวแทนวรรณคดีทุกรัฐสมัยตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นไปจนถึงรัชกาลที่ 6 และเป็นตัวแทนวรรณคดีของกวีส่วนใหญ่ในช่วงรัชสมัยดังกล่าว นั้น

ในการนำเสนอความคิดทางปรัชญา ถ้าซ้ำซ้อนกันข้าพเจ้าก็เลือกสรรข้อความจากบางเล่มมาเสนอให้อ่านดู

ข้าพเจ้าขอเสนอความเห็นที่สำคัญว่า น่าที่จะได้ศึกษาปรัชญาในวรรณคดีของแต่ละรัชสมัยให้ละเอียด หรือศึกษาปรัชญาจากวรรณคดีของกวีแต่ละคน เช่น ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ของสุนทรภู่ เป็นต้น หรือศึกษาปรัชญาในวรรณคดีแต่ละเรื่อง เช่น รามเกียรติ์ สามก๊ก พระอภัยมณี ก็คงจะทำให้ทราบปรัชญาในวรรณคดีเหล่านี้อย่างละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น นอกเหนือจากที่ข้าพเจ้าได้เสนอสายความคิดทางปรัชญาแต่ละสมัยตั้งแต่สุโขทัย อยุธยา ชนบุรี และรัตนโกสินทร์ อันเป็นเล่มสุดท้าย หวังว่าคงจะได้เห็นมีผู้วิเคราะห์ปรัชญาในวรรณคดีไทยที่จะเป็นประโยชน์แก่สังคมได้ต่อไป

บทที่ 3

อภิปราย

อภิปรายเป็นศาสตร์ที่ค้นหาความจริงของสิ่งที่มีอยู่ ธรรมชาติของสิ่งที่มีอยู่ สมบัติของสิ่งที่มีอยู่ ความจริงเกี่ยวกับสากลโลกหรือจักรวาล กำเนิดของสรรพสิ่งต่าง ๆ องค์ประกอบของสิ่งต่าง ๆ

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์สะท้อนความคิดด้านอภิปราย ไว้ดังนี้

1. ความคิดเกี่ยวกับจักรวาล

ในวรรณคดีไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ยังมีความเชื่อว่าจักรวาลมี 3 ภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ

ในไตรภูมิโลกวินิจจกถาได้อธิบายเรื่องจักรวาลไว้ว่า “พระพุทธองค์ตรัสรู้ซึ่งโลก 3 ประการ คือ

1. สังขารโลก ได้แก่ กุศล และอกุศล
2. สัตตโลก ได้แก่ สรรพสัตว์อันมีอัชฌาสัยต่าง ๆ กัน
3. โอกาสโลก ได้แก่ แผ่นดิน แผ่นฟ้า

สำหรับโอกาสโลกนั้น ได้แก่ แผ่นจักรวาลอันเป็นที่อาศัยอยู่แห่งสัตว์โลกทั้งปวง กำหนดข้างน้อยนั้น จักรวาลแต่ละอัน ๆ มีพระอาทิตย์และพระจันทร์เวียนรอบเขาพระสุเมรุราช ส่องรัศมีไปในที่มีประมาณเท่าใด โอกาสโลกก็มีประมาณเท่านั้น ถ้าจะกำหนดข้างอนันตจักรวาลที่แผ่ไปหาที่สุคตมิได้นั้นเรียกว่า โอกาสโลก ชั้นเทวโลกที่แผ่ไปหาที่สุคตมิได้นั้นก็เรียกว่า โอกาสโลกสิ้นด้วยกัน

โอกาสโลกนั้น กำหนดประเภทต่างออกเป็น 8 โลก คือ โอกาสวินาสโลก, โอกาสสังขารโลก, นิรียโลก, เปตโลก, ตีรจกานโลก, มนุสสโลก, เทวโลก, พรหมโลก, เป็น 8 โลกด้วยกัน

โอกาสวินาสโลกนั้น ได้แก่ แผ่นดินเป็นอาทิ อันฉิบหายด้วยเพลิงประลัยกัลป์ น้ำประลัยกัลป์ ลมประลัยกัลป์

แต่โอกาสสังขารโลกนั้น ได้แก่ แผ่นดินเป็นอาทิอันตั้งขึ้นเป็นปรกค้อย่างแต่ก่อน นิรียโลกนั้น ได้แก่ นรกใหญ่น้อยทั้งปวง แต่บรรดาเป็นที่เกิดแห่งสัตว์นรก เป็นที่เสวยทุกขเวทนาแห่งสัตว์นรกทั้งปวง

ปรตโลกนั้น ได้แก่ ประเทศอันเป็นที่บังเกิดแห่งปรตเป็นที่เสวยทุกขเวทนาแห่งปรต
ทั้งปวง

ตริจจานโลกนั้น ได้แก่ ประเทศอันเป็นที่เกิดแห่งสัตว์ตริจจาน ที่สำนักอาศัยแห่งสัตว์
ตริจจานทั้งปวง

แลอสุรกายนั้น นับเข้าในพวกปรต เกิดในปรตโลก เหตุคังนั้น อสุรกายโลกจึงมิได้มี
เป็นแผนก

มนุสสโลกนั้น คือ ประเทศที่เกิดแห่งมนุษย์ ที่สำนักอาศัยแห่งมนุษย์ทั้งปวง

เทวโลกนั้น คือ จกามาพจรสวรรค์

พรพมโลกนั้น คือ รูปภพ และ อรูปภพ

กำหนดโดยประเภท โอกาสโลกต่างออกเป็น 8 โลก คังนั้นโอกาสโลกนี้มีที่สุดเบื้อง
ต่ำตลอดคมรอน้ำเป็นกำหนด ที่สุดเบื้องบนนั้น ตลอดจตุตถารูปพรพมเป็นกำหนด เบื้องขวาง
นั้นมีกำหนดตลอดไปในอนันตจักรวาลอันหาที่สุดมิได้”

“จักรวาลมีมากกว่ามากพันวิสัยที่จะนับจะประมาณ”

“จักรวาลอันมากมายนี้เมื่อถึงเวลาจะยุบสลาย ก็ยุบสลายเป็นแต่ละส่วน ๆ ไป และถึง
ที่จะเกิดก็เกิดเป็นแต่ละส่วน ๆ กันไป บางส่วนก็ยุบสลายพร้อมกัน บางส่วนก็บังเกิดพร้อมกัน”

“จักรวาลนั้นหาที่สุดมิได้ จะนับจะประมาณมิได้ แลถึงซึ่งพิณาศินหายด้วย
เพลิงประลัยกัลป์ น้ำประลัยกัลป์ ลมประลัยกัลป์นั้น มีสืบ ๆ กันอยู่คราบเท่าทุกวันนี้ จะได้ขาดหาย
มิได้ แล้วยังบังเกิดเป็นจักรวาลใหม่ สลับกันไปคังนี้” ปัจจุบันมีทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์อธิบายว่า
ด้วยกำเนิดของจักรวาล หาอ่านได้ทั่วไป

เหตุการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฤดู สุริยุปราคา จันทรุปราคา ลม เหม ผ่น หมอก ร้อน
หนาว ฟ้าร้อง ฟ้าแลบ ฟ้าผ่า และรุ้งกินน้ำ ล้วนแต่มีข้อความอธิบายเหตุการณ์เหล่านี้ไว้ในไตรภูมิ
โลกวินิจฉยกถา คังตัวอย่างเช่น “อนึ่ง ลมกับเหมที่กระทบกันนั้นมิใช่กระทบเบา กระทบหนักมี
กำลัง อาศัยเหตุที่กระทบหนัก จึงปรากฏเป็นเปลวปลาวะวาววับจับจัญญ์ เปรียบประคูนุคคัลอัน
ดีเหล็กไฟ แลแตกออกไปเป็นประกายการเมื่อเหล็กกับศิลาประหารกัน แลประกายเพลิงปรากฏ
ประจักษ์แจ้งจับจัญญ์นั้น แลมีฉนโค กาลเมื่อลมกับเหมกระทบกัน ปรากฏเป็นเปลวปลาวะวาว
จับจัญญ์ มีอุปไมยคังนั้น เปลวอันบังเกิดแต่เหตุที่ลมกับเหมกระทบกันนั้นแลโลกทั้งหลายร้องเรียก
ว่า ฟ้าแลบ”

ปัจจุบันเหตุการณ์ทางธรรมชาติเหล่านี้มีทฤษฎีและข้อพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์อธิบาย
ไว้แล้ว

สัตว์ทั้งหลายจะเวียนว่ายตายเกิดในภูมิทั้งสาม คือ กามาวจรโลก รูปาวจรโลก หรือ อรูปาวจรโลก ขึ้นอยู่กับกรรม คือการกระทำของสัตว์นั้น ๆ เอง

2. กฎแห่งกรรม

ความเชื่อเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมนี้มีอยู่เสมอในวรรณคดีไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ดังเช่น นิราศนรินทร์มีกลอนว่า

“รอยบุญเราพร้อมพ้อง	ภพกัน
บาปแบ่งสองทำทัณฑ์	เท่าสร้าง
เพลงพราดสัตว์จำผ่น	พลัดคู่ เขาฤา
บุญร่วมบาปจำร้าง	นุขร้างแรมไกลฯ”

ในโคบุตร สุนทรภู์พรรณนาถึงกฎแห่งกรรมว่า

“คือเวรกรรมทำมาจึงฆ่ากัน
 ขึ้นฆ่าฟันอีกก็เห็นเป็นเวรไป
 เหมือนกงเวียนเวียนกำดูซ้ำซาก
 กรรมวิบากนี้ก็ตรงอย่าสงสัย
 ทำอย่างไรได้อย่างนั้นเห็นมันใจ
 เป็นเวรไปดังกับไม้ดับไฟ”

กรรมดีย่อมส่งผลให้บุคคลได้รับความดี มีความสุข กรรมชั่วย่อมส่งผลให้บุคคลได้ รับทุกข์ มีพรรณนาอยู่ทั่วไปในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์

3. คุณสมบัติของสรรพสิ่ง

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นคุณสมบัติ 3 ประการของสรรพสิ่งทั้งหลาย มีพรรณนาไว้มากมายในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ดังเช่น

ในไตรภูมิโลกวินิจจกถา พรรณนาว่า “สังขารธรรมทั้งปวงนี้บังเกิดขึ้นแล้วก็มีแต่ ความฉิบหายเป็นเบื้องหน้า แม้ว่าพื้นแผ่นดินพสุธาที่ย่อมรู้ฉิบหาย ไม่ยั่งยืน”

ในสามก๊กกล่าวว่า “แผ่นดินจีนทั้งปวงนั้นเป็นสุขมาช้านาน แล้วก็เป็นที่ศึก ครั้นศึกสงบแล้วก็สุข”

ในรามเกียรติ์ มีกลอนว่า

“อันเกิดมาในภพสงสาร	ใครจะพ้นพระกาลก็ไซ้
ถึงเขาพระสุเมรุคีรี	ก็มีที่บรรลัยด้วยไฟกลบ”

ในโคบุตรของสุนทรภู่มีกลอนสอนว่า

“อันกำเนิดเกิดมาในหล้าโลก
สุขกับโศกมิได้สิ้นอย่าสงสัย”
“อันรูปรสกลิ่นเสียเคียงสัมผัส
ที่ฤทธิ์สัถ์หวงแหนไม่แก่นสาร
ครั้นระงับดับขันธสันการ
ย่อมสาธารณ์เปื่อยเน่าเสียเปล่าคาย”

ในนิราศวัดเจ้าฟ้า สุนทรภู่พรรณนาว่า

“อสุภกรรมฐานประหารเหตุ
หวนสังเวชว่าชีวิที่จะสังขาร
อันอินทรีย์วิบัติอนัตตา
ที่ป่าช้านี้แหละเหมือนกับเรือนตาย
กลับหายกลัวมัวเมาไม่เข้าบ้าน
พระนิพพานเพิ่มพูนเพียงสูญหาย
อันรูปเหมือนเรือน ไรคให้โศกสลาย
ล้วนต่างตายตามกัน ไม่มั่งคง”

4. ความจริงสี่ประการ

พระพุทธเจ้า “ได้ตรัสรู้พระอริยสัจทั้ง 4” นี่มีพรรณนาอยู่ทั่วไปในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์
“พระอริยสัจทั้ง 4” คือ ความจริงของสิ่งมีชีวิตว่า

1. ชีวิตล้วนแต่มีทุกข์ มีปัญหา มีข้อขัดข้อง
2. สาเหตุแห่งความทุกข์ก็คือ กิเลส ตัณหา ความโลภ ความโกรธ ความหลง
ดังที่สุนทรภู่กล่าวไว้ในพระอภัยมณีว่า “ซึ่งบ้านเมืองเคืองเข็ญถึงเช่นนี้
เพราะโลกียต์ตัณหาพาฉิบหาย”
3. สภาพที่สิ้นทุกข์ เรียกว่านิพพาน คือ ความสุข ความสงบ ดังที่สุนทรภู่กล่าวว่า
“หวังนิพพานพ้นทุกข์สนุกสบาย”
4. วิธีทางที่ปฏิบัติเพื่อสิ้นทุกข์ก็ด้วยการทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำจิตใจ
ไม่ให้ขุ่นมัว เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทำแต่กุศลกรรมตามที่สุนทรภู่
พรรณนาไว้ในพระอภัยมณีว่า

“อันแก้วแหวนแสนทรัพย์สำหรับแผ่นดิน
มีแล้วสิ้นเสียเปล่าไม่เข้าการ
แต่กุศลผลผลาอาานิสงส์
จะช่วยส่งสืบสมบัติพิสดาน
ใครถือธรรมจักษิณญาณ
ถึงนิพพานพูนสวัสดิ์อยู่อุตรา”

5. หน่วยวัดความยาว

หน่วยวัดความยาวมาก ๆ ในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังมีหน่วยเป็นโยชน์ดังที่ปรากฏในพระศรีวิชัยชาดกว่า “มรรคาโดยสามสิบโยชน์” หนึ่งโยชน์มีความยาวเท่ากับ 10 ไมล์ หรือเท่ากับ 8,000 วา

ปัจจุบันเราใช้หน่วยวัดความยาวตามแนวทางที่นักวิทยาศาสตร์กำหนด คือ เซนติเมตร เมตร กิโลเมตร หรือนิ้ว ฟุต ไมล์

หน่วยวัดความยาวมาก ๆ ใช้ 1 ปีแสง ซึ่งเป็นระยะทางที่แสงเดินได้ในเวลา 1 ปี ระยะทาง 1 ปีแสงเท่ากับสามล้านล้านกิโลเมตร

6. หน่วยวัดเวลา

ในไตรภูมิโลกวินิจจกถากล่าวถึง หน่วยวัดเวลาที่นานมาก ๆ เรียกว่า อสงไขยกับปี คือ ช่วงเวลาที่ “จำเดิม แต่กัปวินาศมหาเมฆยังฝนให้ตก ก่อเหตุที่จะให้โลกฉิบหายนั้นมา トラบเท่าถึงเพลิงไหม้แผ่นดินสิ้นเชื้อแล้วแลดับนั้นจัดเป็น อสงไขย” พร้อมกันนั้นก็กล่าวถึงหน่วยวัดเวลาที่เรียกว่า “อัตรากัป” ว่า “กาลเมื่อมนุษย์มีอายุ 10 ปี แลอายุจำเริญขึ้นไปถึงอสงไขยแล้ว แลมีความประมาทอายุก็ถอยน้อยลงมา ๆ トラบเท่าถึงอายุ 10 ปีอีกเล่านี้แล เรียกว่า อัตรากัป” แต่บางครั้งก็ยังพบหน่วยวัดเวลาเป็นกัลป์

กัลป์หนึ่งนานเท่ากับมีภูเขาอันหนึ่งสูงหนึ่งโยชน์ โดยรอบเขาวัดได้สามโยชน์ ถึงร้อยปี มีเทพยดาคนหนึ่งเอาผ้าทิพย์อันอ่อนดังคว้นไฟมากวาดภูเขาครั้งหนึ่ง ทำอยู่อย่างนี้จนภูเขานั้นราบเรียบเท่าแผ่นดิน เรียกว่า หนึ่งกัลป์ มีนักปราชญ์บางท่านคำนวณว่า หนึ่งอสงไขยกัลป์เท่ากับ 100,000,000,000,000 ปี บางคนก็บอกว่า หนึ่งอสงไขยกัลป์นั้นเท่ากับจำนวนปีที่เลขหนึ่งตามด้วยศูนย์ 97 ตัวบ้าง 140 ตัวบ้าง 168 ตัวบ้าง

ในปัจจุบันนี้เรามีหน่วยวัดเวลาตามแนวทางของนักวิทยาศาสตร์ คือ วินาที นาที ชั่วโมง วัน เดือน ปี

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ คือ อภิปรัชญาที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ ปัจจุบันมีหนังสือว่าด้วยอภิปรัชญาอยู่ในสังคมไทยมากมาย หามาอ่านกันได้ตลอดเวลา ควรที่จะได้ศึกษากันไว้

บทที่ 4

ญาณวิทยา

ญาณวิทยา คือ วิชาที่ว่าด้วยการรู้ความจริง แหล่งกำเนิดของความรู้ และการทดสอบความจริง

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ให้ความรู้ด้านญาณวิทยาไว้ในวรรณคดีเล่มต่าง ๆ อย่างเช่น ไตรภูมิโลกวินิจชยภดา กล่าวไว้ว่า รู้ความจริงรู้ได้ด้วย “รู้แท้เห็นแท้” จนในสามัคคีเภทคำฉันท์ กล่าวว่า “ก็ประจักษ์กระจ่างจินตนา” ในกาถิกลอนสุภาพมีความว่า “พระยาครุฑได้สดับมันขับอ้าง จึงกระจ่างแจ้งข้อไม่กังขา” ในพระร่วงมีข้อความว่า “เมื่อยังไม่เห็นชัดถนัดตา ดูข้าสงสัยไม่เชื่อก่อน” ต่อเมื่อผู้ใดได้ดูได้รู้เห็น” จึง “จะกล่าวว่าเป็นความจริงไม่สงสัย”

ความจริงแท้ที่รู้ได้ด้วย ตาหู จมูกดมกลิ่น ลิ้นชิมรส กายสัมผัส ใจคิด พิจารณาจน “จำจะรอกุเสียสักพัก ให้ประจักษ์จริงแท้แท้ใจ” จึงถือว่าเป็นความจริง

การพิสูจน์ความจริงนั้นต้องกระทำด้วยตนเองจน “แจ้งประจักษ์ใจนา” ดังที่ อานูหะชัน ในนิทราชาคริต เมื่อได้รับคำสั่งสอนของมารดาที่ว่า

“เพื่อนกินสินทรัพย์แล้ว	แขนงหนี
ห่างายหลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตายถ่ายแทนชี	วาอาตม์
หายากฝากผีไ้	ยากแท้จักหาฯ”

อานูหะชันได้ลองพิสูจน์ด้วยตนเอง ดังความว่า

“มารดาถ้วนี้	ควรรัก หนาเฮย
แต่ถูกใครเห็นประจักษ์	จิตแท้
จักไปเที่ยวสู่ทัก	ถามได้
เพื่อจักสมคิดแม่	บ่ได้ตามกรรมฯ”

จากนั้นอานูหะชันก็ดำเนินการตามที่คิด

“กล่าวถ้อยคำเสร็จแล้ว	รีบออกจากบ้านแล้ว
กลาดเข้าเขตต์ตาม	เพื่อนนาฯ
ถามหาเพื่อนทุกบ้าน	ตามระยะ โดยค่าน
นำแล้หลังเมืองฯ”	

และก็ประจักษ์แจ้งเห็นจริงว่า

“ป่วยการเปลืองแรงเรียว เทียวทุกบ้านย่านทาง สางสืบเสาะทุกซอก
ทางจรลจรรจรดล วนเวียนเทียวทั่วจบ สบแก้คิดบิดพราง บางคนซ่อนกายมิด
บางมิกิจกังวล บางคนว่าจนยาก บางคนบากหน้าเบือน เชื้อนฉันทันรับรู้จัก
บถามทักปราศัย บางคนใจร้ายรอง ให้ทุบตองโบายดี ล้างไมตรีกรุณา
ฝ่ายอาบู่เห็นวิกล ยลคจุมารคากล่าว ออกผะผ่าวรำพึง คะนึ่งนิกสังเวช
เหตุสิ้นทรัพย์อัปภากย์ เพื่อนชักลากพันตา จึงกลับมาบ้านตน ทุกข์ทับทนโสกเศร้า
เข้าห้องหับตนหาย ไปวางวายทุกข์ร้อน เจ็บแรงเจ็บจิตซ้อน ออกไ้อ้ออกอู้อะ?”

การรู้ความจริงอีกวิธีหนึ่งนั้นรู้ได้ด้วย “ทิพเนตร” หรือ “ทิพญาณ” หรือ “ทิพจักขุ”
” หรือ “พุทธจักขุ” ดังที่ปรากฏในรามเกียรติ์ว่า “จึงเสด็จด้วยทิพเนตร” และในอุณรุทว่า
“เสียดิที่มีทิพเนตร เห็นเหตุส่งไปในไตรจักร” ในพระศรีวิชัยชาดก มีกลอนว่า

“บัลลังก์วชิระศรีอรณ	บัคค
พระส่องทิพเนตรยล	เหตุแจ้ง
อ้อโถมพระนฤมล	วิมะเวศ
ทรงศีลบริสุทธิแจ้ง	ประโชชน์ด้วยบุตรา
ปราณีอัคเรศไว้	สุริยวงศ์
จำอาตมจะบำรง	เรื่องร้อน
ให้สำฤทธิประสงค์	สายสวาท
พลางส่องทิพญาณซ้อน	ขอบฟ้าเมืองบนฯ
ยลพุทธฤศให้	อุบัติ
เป็นเทพเสวยสวัสดิ	บุตรท้าว
จักจากพิมานรัตน	รมยศ
ไปอุบัติเกินก้าว	เกือบชั้นจะกามฯ”

การจะสามารถมีทิพเนตรได้ก็ต่อเมื่อ “ปฏิบัติธรรมเป็นอันดีแล้ว”

ในปัจจุบันมีการสอนกันตามสถาบันการศึกษาว่ารู้ความจริงได้ด้วยวิธีการทาง
วิทยาศาสตร์ ตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. กำหนดปัญหา
2. ตั้งสมมติฐาน
3. รวบรวมข้อมูล
4. วิเคราะห์ข้อมูล

5. สรุปความจริง จากข้อมูลที่วิเคราะห์ว่าเป็นไปตามสมมติฐาน หรือไม่เป็นไปตามสมมติฐาน

ปัจจุบันมีตำราณวិทยาที่อธิบายความจริงตามทัศนะของนักปรัชญามากมายในสังคมไทย ตำราเหล่านี้อธิบายทฤษฎีความรู้ ทฤษฎีกำเนิดความจริง ควรที่เราจะได้เรียนรู้ไว้ทุกสิ่ง นอกเหนือจากการรู้ความจริงตามที่ปรากฏในวรรณคดีไทย ดังอธิบายมาแล้วแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ข้าพเจ้าเองเสนอทัศนะไว้ในหนังสือปรัชญานิพนธ์ของข้าพเจ้าว่าความจริงนั้นเกิดจากการกลั่นกรองประสบการณ์ด้วยเหตุผลกลับไปกลับมาจนเห็นแจ้งประจักษ์ในจิตของตนเอง

บทที่ 5

จริยศาสตร์

จริยศาสตร์เป็นสาขาปรัชญาที่ว่าด้วยความสุข ความดี ความถูกต้อง การประพฤติการปฏิบัติที่เหมาะสม สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรดำเนินชีวิตไปให้ถึง

ความคิดในเรื่องดังกล่าวมีอยู่ในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์อยู่แทบทุกเรื่องเป็นหลัก จริยศาสตร์ชนิดคำสั่งเด็ดขาดที่ว่า “จงทำ.....”

เป้าหมายสูงสุดของการดำเนินชีวิตอยู่ที่ “นิพพาน” หรือ “พระอมตมหานิพพาน” อันเป็นสภาพที่ “สิ้นทุกข์ สิ้นภัย สิ้นความโศกเศร้าสะอื้นอาลัยทั้งปวง” ดังปรากฏในไตรภูมิโลกวินิจจยกถา ความว่า

“ขจัดเสียซึ่งกิเลสให้ขาดจากสันดานสัตว์ ให้สัตว์ล่วงพ้นจตุรโหมกกันดาร บรรลุถึงพระอมตมหานิพพาน สิ้นทุกข์ สิ้นภัย สิ้นความโศกเศร้าสะอื้นอาลัยทั้งปวง”

การจะถึงซึ่งนิพพานได้ก็ด้วยการปฏิบัติกุศลกรรม กระทำแต่ความดี ละเว้นความชั่ว ทำจิตใจไม่ให้ขุ่นมัว ถือธรรมจักษุ อภิญญาณ ดังที่ท่านสุนทรภู่กล่าวไว้ในพระอภัยมณีว่า

“อันแก้วแหวนแสนทรัพย์นับเหมือนดิน
มีแล้วสิ้นเสียเปล่าไม่เข้าการ
อันกุศลผลผลานิสงส์
จะช่วยส่งเป็นสมบัติพิสดาน
ใครถือธรรมจักษุอภิญญาณ
ถึงนิพพานพูนสวัสดิ์อยู่อุตรา”

การทำกุศลที่สำคัญคือ การให้ทาน การบริจาก ดังที่พระเวสสันดร “ทรงพระดำริโดยกลองพุทธภูมิภาคเพียงโพธิญาณว่า อาตมะบริจากทานอลงกรณ์รัตนวิภูษิต ประเสริฐก็เป็นพาหิระลำเลิศควรจะเลื่อมใส ถ้าและว่ายาจากผู้ใดจะปรารถนาดวงหทัยเนื้อเลือด ก็จะเชือดบริจากให้เป็นทาน จะแลกเอาพระโพธิญาณอันยอดเยี่ยม”

การทำกุศลที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การปฏิบัติศีลห้า ดังมีคำสอนที่สุนทรภู่กล่าวเป็นกลอนว่า

“อันศีลห้าว่าอย่าทำให้จำตาย
จะตกอบายภูมิขุนนรก
หนึ่งว่าอย่าลักเอาของเขาส่ง
มาชมชื่นฉ้อฉลคนโกหก
หนึ่งทำชั่วอยู่เขาเล่าลามก
จะตายตกในกระทะอเวจี
หนึ่งสุบผีนกินสุราเมาสาท
ใครทำขาดศีลห้าสิ้นราศี
ใครสัจย์ซื่อถือนั่นในขันดี
จะถึงที่พระนิพพานสำราญใจ”

ในบทละครเรื่องสาวิตถี พระราชนิพนธ์รัชการที่ 6 กล่าวถึงกรณีคนคิมิศีลธรรมว่า

“อันควรทำต่อสัตว์ทั่วทั้งหลาย
คือมิได้ประทุษและปองร้าย
ทั้งด้วยกายวาจาอีกทั้งใจ
ควรเมตตาปราณีเป็นที่สุด
แก่มนุษย์และสัตว์ทั้งน้อยใหญ่
แม้ศัตรูผู้มาขอกภัย
ก็ยอมยกโทษให้ด้วยปราณี”

คำสอนเรื่อง ความซื่อสัตย์ รักษาสัตวา และกตัญญูเป็นสิ่งที่เน้นย้ำอย่างมาก ดังเช่น
ในรามเกียรติ์มีกลอนสอนว่า

“โอเจ้าดวงชีวิตพี่	ซื่อสัตย์สุจริตไม่หาได้
เมื่อแรกจะจากเวียงชัย	ใครจะห้ามเท่าไรไม่ไยดี
กตัญญูผู้มาเป็นเพื่อนยาก	แสนลำบากในป่าด้วยพี่”
ในนิราศนรินทร์ สอนความซื่อสัตย์ว่า	
“เรียบจากจักเน้นน้อง	จงเนา นะแม่
ศรีสวัสดิ์เทอญเยาว์	อย่าอ่อน
อำนาจสัตย์สองเรา	คืนร่วม
การณรงค์ราชเรือน	เร่งแล้ว เรียบลา”

ความซื่อสัตย์ต่อเจ้านายจะเห็นได้จากขุนแผนความว่า

“อันตัวกูจะอยู่ให้จงภัย เป็นว่าไม่ต้องการจะทานทน
เพียงถือสัตย์สุจริตไม่คิดหนี แต่เท่านั้นก็พอจะเป็นผล
ไม่คิดกดขี่เจ้าข้าแฉกตน ก็เป็นคนเลิศโลกย่อมลือชา”

การปฏิบัติตนเป็นคนดี จนถึงนิพพานนั้นสามารถกระทำได้ด้วยการปฏิบัติตามมรรค

แปดดังนี้

1. มีความเห็นชอบ ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
2. มีความดำริชอบว่า จะปฏิบัติตนเป็นคนดี ไม่กระทำความชั่ว ไม่เกลือกกลั้วอบาย

มุข

3. การพูดชอบ ด้วยการพูดแต่คำจริง ไม่กล่าวคำเท็จ ดังเช่น ในรามเกียรติ์กล่าวว่า “อกรวาทิตังสัจจา” และในบทละครเรื่องพระร่วงมีความว่า “เราเป็นไทยไม่ไร้ซึ่งสัจจา” ไม่พูดเพื่อเจ้อ ส่อเสียด เหยียดหยาม หยาบคาย
4. การกระทำชอบ ด้วยการเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติดิฉินกาม ไม่ดื่มสุรา ไม่กินยาเสพติด
5. ประกอบอาชีพซื่อชอบ ด้วยการไม่ค้าขายเครื่องมือประหารชีวิต ไม่ค้าขายมนุษย์และสัตว์ ไม่ค้าขายสุรา ยาพิษ และยาเสพติด
6. มีความเพียรชอบ ด้วยการเพียรไม่กระทำบาป เลิกการทำบาป เพียรทำแต่ความดีและรักษากความดี
7. การมีสติชอบ ด้วยการมีชีวิตพร้อมอยู่ด้วยความไม่ประมาท
8. การมีสมาธิชอบ ด้วยการมีจิตใจมั่นคงตั้งแต่วินาทีแรกแต่การปฏิบัติดี ทำแต่กุศล ไม่กระทำความชั่ว

สรุปคำสอนในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์จะมุ่งให้คนทำแต่กุศลกรรม ละเว้นอกุศลกรรม ทำจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ มีเมตตา กรุณา ซื่อสัตย์ สุจริต กตัญญู ให้ทานแบ่งปันสิ่งของให้ผู้ทุกข์ยาก และปฏิบัติตามศีลห้า และมรรค 8 เพื่อสู่ “นิพพาน” อันเป็นความสุข ความสงบ มีหนังสือที่สอนจริยศาสตร์โดยเฉพาะดังนี้

1. โคลงสุภาษิตของพระยาคลังหน
2. กุณยสาธอน้องคำฉันท์ ของสมเด็จพระมหาสมเ้ากรมพระปรมาณูชาติชินโรส
3. สวัสดิรักษาของสุนทรภู่
4. สุภาษิตสอนเด็กของสุนทรภู่
5. สุภาษิตสอนสตรีของสุนทรภู่

6. เพลงยาวถวายโอวาทของสุนทรภู่
7. โคลงโลกนิติของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเดชาดิศร
8. ทศกิตติสอนบุตรของจันทร์
9. อิศริยานภามิตของหม่อมเจ้าอิศรญาณ
10. สมบัติผู้ดีของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล)
11. หิโตปเทศของเสด็จโกศและนาคประทีป
12. เรียบรรณจริยาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ตัวอย่างคำสอนทางจริยศาสตร์ในโคลงโลกนิติ มีดังนี้

“คนใดไปเสพด้วย	คนพาล
จักทนทุกข์เนานาน	เน้นแท้
ใครเสพด้วยทรงญาณ	เปรมปราช
เสวยสุขล้ำเลิศแท้	เพราะได้สัจดี”

“มิตรพาลอย่าคบให้	สนิทนัก
พาลไซ้มิตรอย่ามัก	กล่าวใกล้
ครั้นคราวเกิดคุมชก	เอาโทษ ใส่ना
รู้เหตุสิ่งใดใช้	ส่อสั้นกลางสนาม”

“ความรู้ยิ่งล้ำ	สินทรัพย์
คิดว่าควรเมื่อนับ	ยิ่งใช้
เพราะเหตุอยู่กับ	กายอด มานา
โจรจักเบียดพบได้	เร่งรู้เรียนเอา”

ตัวอย่างคำสอนจริยศาสตร์ในหิโตปเทศ มีดังนี้

“ถ้าเสพด้วยคนชั่วอาจจะทำให้ใจชั่วได้
และย่อมประพฤติดนเป็นไปตามที่ได้เสวนะ
เพราะฉะนั้นถ้าเสพกับผู้ประเสริฐแล้วก็ย่อมประเสริฐตามกัน”

ความมีสามัคคีในระหว่างญาติมิตร แม้เขาจะน้อยวาสนาบรรดาศักดิ์ก็ว่า
ยอมเป็นการเจริญรุ่งเรืองแก่มนุษย์ เมล็ดข้าวถ้าเอาเปลือกออกเสีย
ก็งอกไม่ได้”

“ผู้มีจรรยาดียอมแสดงความเมตตากรุณาแก่คนทั่วไป
แม้ผู้ได้รับจะเลวทราม เปรียบเหมือนพระจันทร์ยังมีวัน
ความเอื้อเฟื้อ ส่องแสงเข้าไปในบ้านของคนจัญหาล”

“คนเมาสุรา คนเลินเล่อ คนบ้าคลั่ง คนได้ทุกข์ดับแค้น
คนโกรธ คนอดหยาก คนโง่ คนขลาด
คนควนไค้ และไฟในกาม เหล่านี้ยอมไม่รู้จักรรรรม”

จะขอนำสุภาษิตสอนเด็กที่มีผู้กล่าวว่าเป็นของสุนทรภู่ และสุภาษิตคติสุภาษิตของหม่อม
เจ้าอิศริยาภรณ์มาให้อ่านเป็นตัวอย่างจริยศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนี้

สุภาษิตสอนเด็ก

จงจำไว้ไปข้างหน้าจะถาวร
จะชูเชิดเฉลิมศรีเป็นที่ยิ่ง
ล้วนแต่ข้อปฏิบัติอธิบาย
แสดงความตามบาลีโลกนิติ
เด็กใดดีปรีชาปัญญาไว
จะเป็นคนควรให้รู้ระเบียบบท
อย่างหนึ่งนั้นรักไปอยู่กับหมู่พาล
อันคนชั่วเช่นกะปิกับปลาร้า
หากี่เหมือนเช่นกันจะนั่นเจียว
อันคนท่านที่เป็นปราชญ์ฉลาดเลิศ
ได้สดับรับธรรมที่บรรยาย
เหมือนใบพ้อห่อจันทน์อันอย่างยิ่ง
หนึ่งลูกนกสองสัตว์ลมหัดพาน
แต่นกหนึ่งพายุพัดพลัดกันไป

มานี้แนะเจ้าหนูดูสารสอน
เหมือนอาภรณ์เครื่องประดับอยู่กับกาย
สรรพสิ่งสวัสดิ์นั้นก็มีหลาย
บรรยายกลกลอนไว้สอนใจ
สุภาษิตของเก่าเก็บมาใส่
ก็หยิบใช้แต่ที่ชอบประกอบการ
พึงกำหนดตริตรองสองสถาน
ร่วมกระพอกจอกจากร้านเรือนเดียว
เอาใบคาเข้าห่อพ้อประเดียว
เหมือนผู้เที่ยวแปดปนด้วยคนร้าย
จะบังเกิดความสุขทุกข์ร้อนหาย
หมั่นชวนขวยก็จะรู้จรัสกาล
ใบก็พริ้งเพริดพร้อมด้วยหอมหวาน
ไปตกลงตรงสถานพระสีทา
ตกอยู่ในระวางใจอันใจกล้า

มันสั่งสอนการบาปที่หยาบช้า
 ส่วนไปคดคกอยู่อาศรมบท
 นกนั้นรู้สวคมนครรับตะโกน
 ใครคบปราชญ์ก็เป็นปราชญ์ป้าหาญ
 เหมือนมะม่วงไม้สะเดาเข้าพัวพัน
 จะป่วยกล่าวไปโยใจมนุษย์
 ถึงมิอมหอมองหน้าก็ราศี
 มีญาติมิตรคิดควรให้รอบคอบ
 ลางมิตรอยู่ลับหลังตั้งนินทา
 เห็นซุบซิบหยาบแสบสิ่งใดได้
 ถึงปากหวานปานชะเอนอย่าเปรมปรีดี
 อันคนอื่นถึงเขาค่อนก็ควรการ
 เช่นโรคภัยไข้เจ็บอยู่กับกาย
 พฤกษาคืออยู่ไกลถึงในป่า
 เช่นผู้อื่นที่เขาเมื่อก็คีร์ก
 สหายใดไข้เจ็บอยู่รักษา
 เมื่อยามโศกผ่อนกระสันค่อยบรรเทา
 บางทีเสียสินทรัพย์ต้องปรับไหม
 เมื่อวอดวายก็จะตายไปตามกัน
 เห็นหน้ามิตรมาละเหี่ยเสียไม่ได้
 เขาร่วมไว้ได้เช่นนี้มีเสียแรง
 หนึ่งผู้ใดใครซื้อให้ซื้อต่อ
 ใครคดคิดจิตประทุษกระทำร้าย
 หนึ่งผู้ใดใครเขารักเร่งรักบ้าง
 ใครบนอบตอบปล้นอัญชิตี
 มาครมีแขกไทยใครมาหา
 อันหวานอื่นถึงจะล้ำเพียงน้ำตาล
 ประการหนึ่งวาจาเหมือนงาออก
 ศีรษะเต่าขาวสั้นนั้นก็มี
 อย่าพลอดพล่อยถ้อยคำแต่พอควร

สฤณนั้นก็ได้เหมือนใจโจร
 พระนักพรตให้ศึกษาวิชาโหร
 จิตก็โอบอ่อนน้อมต่อภูมิธรรม
 ใครคบพาลก็เป็นพาลไม่ผัดผัน
 รสหวานนั้นชื่นชมไม่สมฤดี
 คนชั่วจุดแล้วก็คงไม่ตรงที่
 ที่จะคืออยู่นั้นอย่าสงกา
 เลือกที่ชอบใจจริงจึงคบหา
 มาพูดข้อต่อหน้าแล้วว่าดี
 เก็บเอาไปบอมนอกเขาออกมี
 น้ำตาลปีกลูกเกล้าเข้ายาตาย
 มิตรประจานเจ็บอยู่ไม่รู้หาย
 อย่าฟังหมายว่าอยู่ใกล้ได้ฟังพัก
 ยังเป็นยาแก้คลายป่วยประจักษ์
 คุณนั้นหนักเห็นอุกฤษฏ์กว่ามิตรเรา
 ช่วยฝนยาพยุหยอคน้ำเข้า
 ปางหนึ่งเล่ามีผู้ใจต้องโทษทัณฑ์
 ก็แก้ไขและก่อนช่วยผ่อนผัน
 ปางหนึ่งนั้นชั่วยากหนักก็แพง
 ค่อยแบ่งบันปันให้ทีละเล่ง
 ไม่ควรแทนงน่ายกันคึงวันตาย
 เขาขัดคอแล้วจงให้เหมือนใจหมา
 จงอุบายคดตอบให้ชอบที่
 อย่าทำเมินเหินห่างหันหน้าหนี
 อย่าถือดีควนตั้งอหังการ
 จงพูดจาให้ล่อพ้ออ่อนหวาน
 ไหนจะปานหวานด้อยวาทีดี
 ได้ลั่นออกแล้วอย่าคดถอยหนี
 ไม่ควรที่หยาบเช่นมาเจรจา
 เห็นท่านสรวลสรวลยิ้มอยู่ในหน้า

เห็นท่านเศรษฐีโสภคตอลงน้ำตา
 เห็นคนซื้อเงาใจอย่าไปปด
 เนื้อความลับอย่าไปเล่าให้เขาฟัง
 ประหยัทย่อนผ่อนผันแต่พอพักตร์
 โบราณว่าฟ้าคะนองแล้วต้องกลัว
 ช่อนเงื่อนงำน้ำขุนช้างอยู่ใน
 เหมือนหินแท่งที่บ่ไม่มีราน
 จะทำการสารพัดประหยัดยัง
 จึงจะแก้ตัวคนพ้นไพร
 อันคนเวรถึงจะเวียนมาเป็นมิตร
 ได้โอกาสเราประมาทคงม้วยมรณ์
 อย่าเก็บเอาสุกชมมาปนคิ
 ควรจะคั่นคั่นข่มให้ลึมดิ่ง
 แม้นบ่าวไพร่ใช้ชีวิตจะผิดชอบ
 อย่าเชื่อคำคนยุทำงูจะ
 จะดูญาติก็เมื่อยากประกาศเสีย
 จะดูข้าก็เมื่อยงานหนักนั้น
 จะขอข้าควรขอต่อแล้วกิจ
 จะขอครูควรขอให้ชอบที่
 แสวงหาพลนั้นให้มั่นสู้
 แสวงทรัพย์ให้อุดสำหรับพยายาม
 หนึ่งทรัพย์มีสี่ส่วนให้ควรแบ่ง
 อีกส่วนหนึ่งซื้อเสบียงเลี้ยงอาตมา
 อันมีเงินแล้วอย่าให้ผู้ใดกู้
 มีเมียอยู่ต่างย่านบ้านตำบล
 เป็นคนควรสงวนวงศ์ไว้จงหนัก
 อย่าปนปดให้เขาหลุมดูแคลน
 จงดูเยี่ยงจามรีมีสัตย์มั่น
 ค่อยเปลื้องปลดเสียหมดราศีตาย
 ชมพูนทเนื้อทองเรื่องรองรูป

ทำมาขายพอให้พ้นคนชิงชัง
 ใครบ้ายศขอให้สมอารมณ์หวัง
 ไม่ควรบังก็อย่าปิดผัดถึงตัว
 อย่าสูงศักดิ์เหลือล้นให้คนหัว
 เอามือตัวปิดหูไว้ดูการ
 ภายนอกนั้นแจ่มใสเสมอสมาน
 ต่อประหารจึงให้เห็นเป็นอัคติ
 ให้มีทั้งทางโล่ไว้ทางหนี
 เอาใจดีต่อด้วยศัสตรา
 ให้ควรคิดเข้าคำจงจำสอน
 จะยืนนอนเดินนั่งเนื่องเนื่องกะเนิง
 ควรจะหิบบหิบบให้มันคั่นให้ขึง
 ที่ควรถึงปล่อยปลดก็ลดละ
 จงสวนสอบให้สว่างกระจ่างจะ
 เอาธุระดูแลเพื่อแผ้วถน
 จะดูเมียก็เมื่อใช้ใกล้อาศัย
 ได้เห็นกันถ้วนทั่วว่าชั่วดี
 จะขอมิตรอย่าให้มากจะบัดสี
 ขอสตรีชมรูปชูปทรงงาม
 แสวงรู้รักรู้แรงได้ถาม
 เห็นพาณิชติดตามไปคบบ้า
 สองส่วนแจกแจงใช้ตามปรารถนา
 ส่วนหนึ่งอย่าหิบบใช้ไว้กับตน
 มีความรู้ในสมุคไม่เป็นผล
 เมื่อยามจนจะต้องการราคาญแด้น
 ถนอมรักษาตัวเหมือนหัวแหวน
 ถึงยากแค้นรักนวลสงวนกาย
 แต่ขนข้องอยู่เท่านั้นไม่หนีหาย
 ไม่เสียขายชีวิตจะขาดกระเด็น
 ใส่เบ้าสุบสับเที่ยวเผ้าเคี้ยวเชิญ

พอเทน้ำลงที่ร้อนก็ผ่นเย็น
 หนึ่งรุ่งสายภาษาหน้าจะหาคู่
 ทั้งกิริยาพาทีให้ดีพร้อม
 แม้นพาสีมีก็ใช้ฉันทาสา
 มันรู้รสกำเริบฤทธิจิตคะนอง
 คำโบราณท่านว่าถ้าสี่หราช
 อันสินรพเทวาม้าพระพาย
 หนึ่งอย่าแคะควักดีเอาที่หนู
 เทียวคันคว่ำตีนงู สูดทรม
 อย่าเชือดถือเนื้อหนูไปเพิ่มข้าง
 แบ่งพิณงูเพิ่มนาคยากไม่เบา
 อย่าเอากบในพนมข่มราชสีห์
 เอาพร้าวไปขายสวนไม่ควรจร
 อย่าอวดคี่ข้างซบมันบ้า
 อย่าเลี้ยงลูกจระเข้คะนองร้าย
 อย่าลากคอกอสรพิษติดตามหลัง
 เอาไม้สั้นสั้นถูดมูตรระคน
 อุดสำหังจันจะร่ำสอนให้สั้น
 หนึ่งงูเล็กเล็กพริกพระกุมาร
 เห็นเสื้อผอมเพียงพินาศจะขาดจิต
 ทั้งทรชนคนชั่วพวกหัวไม้
 หนึ่งสารสูงเสียดงาขราแก่
 อีกข้าแก่กล้าแวนาเพราะพลอดพร้อง
 หนึ่งไม้ล้มถ้าจะข้ามดูกาลก่อน
 แม้นมีม้วยเขาจะรวบขึ้นสักครั้ง
 คั่งกวางเห็นเสือหิวทอฮักฮัก
 ต่อเสื้อดับล้มคว่ำคะมำมา
 จงเจียมจิตคิดเหมือนหนึ่งนกข่อย
 รอดจากภัยพารากาเหยี่ยวแร้ง
 อย่างมักใหญ่ใฝ่สูงให้เกินศักดิ์

ไม่เจ็บเช่นช่างฆ่าด้วยกล่ากล่อม
 จงเลือกคู่น้ำนวลที่ควรถนอม
 จิงขุมข้อมกล่อมเกลี้ยงเคียงประคอง
 อย่าเรียกหาขึ้นบนเตียงเข้าเคียงสอง
 เหมือนแมลงป่องยกหางอ้างอวดกาย
 เคียงโคนาคลาคลาดไม่เจตนา
 เข้าฝักฝ่ายอยู่กับลาพาไม่งาม
 หาเลือดปรีะแะเผ้าแะก้าม
 เขาจะหยามเย้ยเยาะหัวเราะเรา
 อย่างคังปลวกเคี้ยเดิมภูเขา
 อย่างรองเอนำค้ำใส่สาคร
 เอาวารีชุ่มให้มังกรหยอน
 เอาบทกลอนอวดกวีเป็นที่อาย
 อย่าอวดกล้ายิงปืนปากสลาย
 ทั้งลูกเสือหมิหมายให้คุ้มตน
 เทียวแห่รังแตนเล่นไม่เป็นผล
 จะต้องคนเปล่าเปล่าไม่เข้าการ
 อย่าดูหมิ่นของน้อยนั้นสี่สถาน
 ทั้งไฟถ่านเท่าหึ่งห้อยอย่าไว้ใจ
 อย่าอวดฤทธิ์ฮักฮักเข้าปลักไส
 อย่าทำคุณมันให้เสียเงินทอง
 งูเห่าแมงปูลากก็อย่าต้อง
 ทั้งเมียรกร่วมห้องให้ระวัง
 คนลั่นนอนนั้นอย่าข้ามไปโดยหวัง
 จะเป็นที่ยังเราไม่เข้ายา
 ไม่รู้จักกำลังท่านโถมขวิดดลา
 จิงรู้ว่าแรงเสือนี่เหลือแรง
 ตัวนั้นน้อยทำรังพอฝังแฝง
 พอคลองแคลงอยู่สบายจนวายปราณ
 จะพลันทักด้วยกำลังถมประหาร

หนึ่งรู้น้อยศึกษาวิชาการ
 เหมือนกบเกิดในสระกว้างสักเส้น
 ก็สำคัญมันใจไม่เคลื่อนคลาย
 เช่นคนรู้ไม่ถึงไหนขึ้นไปสวด
 อย่างบรรทุกเกวียนหนักจะหักเพล
 หนึ่งใช้ญาติมิตรสนิทเนื้อเขาเกี่ยวพัน
 ถึงไม่มีสิ่งไรจะให้ปัน
 อย่างดูเยี่ยงของอัครัญญ
 กลับแกลังทำเวทนาไม่อาทร
 เคนนกงูยงยังไม่เลขา
 ขูไปพบคบค้าแล้วพาที
 ฝ่ายออกาพาซื้อถือว่ามีตร
 จะให้เขาเขียนบ้างเหมือนอย่างนั้น
 นกขลุ่ยพาลซื้อร้านจะตรองตรึก
 กาก็คำดูเห็นขี้เ็นนี้เพียงตรง
 อันคนอัครัญญไม่รู้คุณ
 แล้วเอาทรัพย์นับให้ทั้งจักรวาล
 เช่นกับหงส์สงเคราะห์ภรรยา
 แล้วสลัดขนสุวรรณพรรณราย
 พราหมณ์มีจิตคิดประทุษ
 ได้ขนทองที่ละอันไม่คณนา
 ฝ่ายหงส์ถึงคำรบครบเจ็ดวัน
 ประเดี้ยวหนึ่งถึงที่สถานยา
 ช่วยกับบุตรนาคชกกระษากถอน
 ขนที่ถอนไม่เป็นทองต้องฤทัย
 อันกมลคนโลกนี้เหลือรู้
 น้อตระบัดเพื่อองสถึงจนถึงตาย
 ค่อท่านผู้เข้าใจทางไตรลักษณ์
 ถึงสมบัติมั่งคั่งไม่หวังเข
 เหมือนแม่น้ำบ่อนกลักลื่นชล

แต่สำคัญมันประมาณว่ามากมาย
 ไม่เคยเห็นน้ำในทะเลหลาย
 ว่ามากมายนักหนาน้ำในสระเรา
 ยังไม่ควรที่จะอวดอย่าอวดเขา
 ลำสาเภาเพียบสันจะลุ่มพลัน
 ควรคิดคุณท่านกว่าจะอาสัญ
 อุดสำห่มันสรรเสริญเจริญพร
 มิได้รู้คุณท่านที่ทำก่อน
 ในอักษรนิทานโบราณมี
 อีกทั้งกายยังไม่มียี่
 ให้กานี้เขียนให้ก่อนผ่อนผลัดกัน
 ค่อยเพ่งพิศเขียนลายงามฉายฉาน
 ด้วยสำคัญภูมิตรจิตจะตรง
 เอน
 เพราะอัปมงคลมิตรจิตใจพาล
 ถึงการูญเข้าคำพร่ำว่าขาน
 ไม่เนิ่นนานน้อยจิตกลับคิดร้าย
 อุดสำห่มมาเย็บเย็บไม่ขาดสาย
 ให้เมียขายเลี้ยอาตมา
 ปรีกษานูตรว่าเราคนจนหนักหนา
 ที่นี้มาเราจะถอนเสียทั้งกาย
 ก็บินผันผองไปคังใจหมาย
 นางพราหมณ์ร้ายออกมารับจับเข้าไป
 จนขนล่อนเลือนสิ้นบินไม่ไหว
 ก็ยากไร้เสื่อมลาภทำลายกาย
 ทำให้ตัวชั่วอยู่ไม่รู้หาย
 เอาติดกายไปได้เมื่อไรเลย
 เห็นประจักษ์อนิจจังก็ช่างเฉย
 เอาเปิดเผชออกจำแนกแจกเป็นทาน
 เมฆนั้นห่อนหวงฝนเป็นอาหาร

บรรดาสรรพฤกษ์มะพร้าวตาล
ผู้มีทรัพย์สินน้อยก็ห้อยให้
เหมือนบ่อน้อยน้ำใสไหลรินริน
ทรัพย์ของผู้มั่งมีตระหนี่เหนียว
ไม่เป็นที่พึงพาประชาชน
หนึ่งผู้ดีมีศักดิ์นั้นหนักหนา
เป็นที่คนเคืองหูดูรำคาญ
ถึงน้อยทรัพย์อับรูปไม่คมขำ
ก็หาขจรขจายด้วยงามใจ
จะใครรู้มันให้ดูมารยาท
โฉดฉลาดดูจากที่พาที
จะเดินทางต่างประเทศพินิจก่อน
ทั้งความโกรธท้างเหือดอย่าเคียดคาล
หนึ่งจะเสพสุบเพียอุษณะภักษ์
จงทดลองดองแท้ให้แน่ใจ
อันเรือนมิตรที่สนิทไม่นึกแค้น
ตำราดูเสพลิ่นรังเกียจจะสงกา
ผูกสนิทชิดเชื้อนี้เหลือยาก
จะผูกด้วยมนตร์เสกลงเลขยันต์
อันรักกันอยู่ไกลถึงขอบฟ้า
อันชังกันนั้นอยู่ใกล้สักองคุลี
หนึ่งเพื่อนบ้านนั้นจงมีอาวีรัก
เราผู้เดียวอย่าไปเที่ยวโดยลำพัง
อันเบียดเบียนกันสุรามักพาเดิน
จนโซซบรูปกายพิกลนัย
เห็นยากเขาเอามาใส่ที่ในจิต
อยู่กับเข่าเฝ้ากับบ้านการก็มี
เห็นเขามั่งมีมากอย่าอยากได้
ค่อยหนีบเหน็บเก็บเล็กประสมน้อย
อย่าดูเยี่ยงกาบที่บาปหนา

ห่อนหวงผลอันตระการเก็บไว้กิน
คงจะได้ไปข้างหน้าอุตสาห์ถวิล
พอวิคตักตักกินแก้ขื่นจน
ดั่งน้ำเชียวในสมุทรสุดขัณ
ถึงมากล้นล้นเปล่าไม่เข้าการ
แต่ว่าจามีได้เพราะเสนาะหวาน
เขาติณห์หมิ่นประจานจนบรรลัษ
แต่ด้อยคำซ้อแซมแจ่มใส
คนรู้จักรักใคร่ไพเราะดี
ย่อมส่อชาติบอกตำแหน่งให้แจ้งที่
รูปฟ่งพืบอภิชานาน
ที่นังนอนน้ำทำอีกอาหาร
อย่าอนอนนันทมนัระวังภัย
ที่เรือนไม่รู้จักเขาหาให้
จึงจะไม่มีเหตุเภทพาร
มีแต่ข้าวกับแกงเขาจัดหา
ก็โอหารสดีด้วยรักกัน
ถึงเหล็กฟากรัดไว้ก็ไม่มัน
ไม่เหมือนพันผูกไว้ด้วยไมตรี
เหมือนชายคาเข้ามาเบียดดูเสียดสี
ก็เหมือนมีแนวป่าเข้ามาบัง
อย่าลอบลักกล่าวขวัญเขาลับหลัง
เร่งระวังคนชั่วจะชวนชัก
ที่ยับเย็นยากเย็นเห็นประจักษ์
ใครพบพัตร์แทบไม่รู้ว่ามีดี
อย่าควรคิดเข้าไปเคลือบให้เสียศรี
ลอกทองที่สับฟันปลุกมันกลอย
เราอย่าไว้กัมน้ำอย่าทอดลอย
เหมือนกัณธอ้อยเคี้ยวข้างปลายสวายใจ
เห็นกาน้ำคำปลาขึ้นมาได้

กำลังโลกห่อหุ้มไม่เห็นภัย
ก็บินตกลงน้ำดำในสระ
ผูกขึ้นมาเหนงหงายสาหร่ายพัน
เหมือนเราท่านที่เป็นคนอยู่บนบก
อย่าคบแขกเข้าไปค้าซื้อผ้าลาย
หนึ่งร่ำทำการสิ่งใดผิด
เหมือนเสียนนามขอกด้าชั่วฤทัย
ถ้าทำการสิ่งใดที่ใหญ่ยศ
หวังไว้ซื้อลือชาว่าฆ่าควาย
แสวงมันค้นป่าไปฆ่าหมู
รักจะหยอกยามยังกำลังพาล
รักเป็นมวycladเชือกจะเข้าชก
รักเรียนรู้อายุครุนี้เพื่อใด
เรียนคัมภีร์พากเพียรเรียนซ้ำซ้ำ
ขึ้นภูเขาสูงสู่พยายาม
การโลกก็ถามคุณอย่ามุ่นหมก
ถึงใหญ่ยศก็อย่าเฝ้าแต่เมาเมา
รู้ประมาณนั้นแลดีเป็นที่รัก
อันธรรมค่าน้ำป่วนชวนเป็นตม
หนึ่งเริ่มกิจเก็บไว้แต่ในอก
เช่นกับเคื่อออกคอกไม่บอกใคร
จะเป็นช่างชอบชานาญให้ยิ่งผู้
ถึงจะเงื่องเงื่องแต่เอาแง่ปน
จะเจรจากความถ้อยขออย่าพล่อยพลั้ง
จะมีแก่นหรือเป็นเปลือกจงเลือกเอา
หนึ่งไม่มีธุระอยู่เปล่าเปล่า
เขาไม่ถามก็จงอย่าพาที
อันคนโฉดชั่วซ้ำบ้าบุ่มบ่าม
จนเจ้าเรือนรำคาญจี้คร้านฟัง
เห็นโทษเขาแต่สักนิดมาติดต่อ

คิดจะใคร่เสพบ้างเหมือนอย่างกัน
ไม่พบปะปลาตักตัวก็เต็มกลัน
คั่นขันขันอยู่ในน้ำจำใจตาย
ไม่เข้าอกใจชานาญการซื้อขาย
จะต้องตายอยู่เหมือนกาที่ว่าไว้
ควรจะคิดสิ่งนั้นแลเอาแก้ไข
เอาหนามไค้เขี่ยกันจึงปล้นคลาย
อย่ากลัวหมดเงินเบี้ยจะเสียหาย
เฝ้าเสียคยพริกแกงไม่เป็นการ
อย่ากลัวหอกว่าจะอยู่เย็นป้าน
อย่าควรย่านผู้หญิงหยิกขยาดไย
กลับกลัวฟกบวมนี้เป็นโจน
อายแก่ไท่ถอยยศไม่คงาม
ที่เคลือบไคล้ไคร่ตราดริกครองถาม
อย่าผลิผลามพลาตจะเสียตัว
ผ่อนวิตกนั้นให้น้อยค่อยยังชั่ว
ละเลิกตัวลอยเลิศจนเหลิงลม
ยิ่งสูงศักดิ์เจียมศักดิ์จึงจะสม
พายุลมแรงแลก็แพ้ไฟ
ต่อคิดคดจึงค่อยแถมขยายไย
ครั้นผลใหญ่เห็นทั่วทุกตัวคน
รักจะรู้เร่งรู้ให้เป็นผล
ระวังคนตามประสาปัญญาเขาวัว
ค่อยหยุดยั้งฟังกระบวนสำนวนเขา
เห็นลาดเลาใช้ได้เก็บไว้ดี
ไปเที่ยวขึ้นเรือนเขาน่าบัดสี
เหมือนเกริใครไม่ก่อนหอนจะดัง
ถามไม่ถามกล่าวถ้อยพล่อยพล่อยพลั้ง
ไม่หยุดยั้งพูดเพลินจนเกินการณ
เอาเรียงข้อแยกย้ายไปหลายสถาน

ที่โทษคนอายกะโถมโหฬาร
 ถ้าอุปไมยก็คล้ายกับตัวเต่า
 หยิบโทษเหี้ย ขบรยายไม่วายเว้น
 หนึ่งแมลงป้องขกทางอ้างอวดสกนธ์
 นาคราชฤทธิ์นั้น ไม่บรรเทา
 หนึ่งพงศ์เผ่าเหล่าผู้ดีที่มีชาติ
 ถึงฝนตกต้องสกนธ์ทนมมา
 อันชาติไพร่ไม่มีผู้ตีปน
 ทั้งน้ำใจในคอก็หมอกความ
 ท่านว่าไว้ใช้เจ็บถึงหนักหนา
 ถึงจะไม่เร็วหายก็หลายวัน
 อันจะหลบหลีกม้าจากกระจอก
 หกสอกหลีกโคต่างก็ห่างกาย
 อันจะหลีกทรชนอายคนพาล
 หนีให้ไกลอย่าให้พบมันรบกวาน
 แม่น้ำคั่งคดเคี้ยวก็ควรจร
 เหล็กที่คดทำเคียวเกี่ยวข้าวไร่
 ถึงมาตรแม้นจะเดินไปปะพบ
 จะพาตัวมัวหมองไม่ต้องการ
 หนึ่งสตรีถึงจะงามแต่สามผัว
 บ่าวหนีนายหลายขกอย่าปกรอง
 หนึ่งน้ำตาลหวานนักอย่ามักกลืน
 จงเสพแต่ขนุนหนามอันงามใน
 เช่นวิหคนกขางสำอางสะอาด
 เสพอุปลาหากินที่กรรมแรง
 อันรูปแรงทรชนเป็นพันธุ์
 เทียวเสพเสาะสืบสัตว์สิ้นชีวิต
 หนึ่งยังไม่เห็นน้ำอย่าทำกระบอ
 ดินจะพังฝั่งน้ำอย่าคำจุน
 ที่น้ำเชี่ยวเร็วแรงทุกแห่งหาด

เกลี่ยสมานปกปิดให้มืดมน
 เอาหัวเข้าซ่อนไว้มิให้เห็น
 ว่าหัวหูดเป็นกระปมกระเปา
 ก็แจกชนชั่วช้าที่โฉดเจา
 จะเลื้อยเล่าค่อยเขยื้อนเลื่อนกายา
 คำนินนาคข้อมเหมือนนางวิสาขา
 ก็ลีลามิได้ควนสงวนงาม
 เดินลูกกลนลูกถี่กะผลึกะผลาม
 เหมือนหนึ่งหนามเหน็บทั่วทั้งตัวมัน
 ถ้าเขี้ยวเขาก็รู้ห้อยค้อยผอนผัน
 พยศนั้นถึงจะยา ไม่อยากกลาย
 สักสี่ศอกก็จะได้ดังใจหมาย
 หลีกข้างพลายแปดศอกก็พอควร
 ชอบทั้งบ้านเรือนจำนายชายเรือกสวน
 จึงจะควรคำโบราณท่านว่าไว้
 ไม้ที่คนเขาทำศรก็เชื่อได้
 อันคนคดนี้เห็น ไม่ต้องงานการ
 มันจะคบก็อย่าตอบต่อประหาร
 เอาทองรานรู้กระเบื้องก็เปลืองทอง
 อย่าคบค้าพาตัวให้มัวหมอง
 เอาเป็นเพื่อนพวกพ้องจะมีภัย
 ที่ขมขื่นไม่สู้จัดระมัดใส่
 อย่ารักใคร่ผลเคื่อที่ดูแดง
 ข้างนอกผาดนวลขาวราวกับแป้ง
 แต่เคลือบแฝงภายนอกว่านวลดี
 ไม่น่าดูใกล้เคียงเหนียงขุ่ย
 ก็กลับดีด้วยในน้ำใจบุญ
 ไม่เห็นรอกอย่าเพ่อถ่วงกระสุน
 จักรจะหมุนอย่าเอาคอเข้รอง้าง
 อย่ากลัวควาคล้ำเรือให้ริขวาง

อย่างจอดเรือริมตลิ่งไม้ไผ่ลั่นทาง
 อย่าเห็นกรวดครีเดรีว่าเพชรพลอย
 อย่ารักทองคำไหล่นากว่าสุวรรณ
 อย่าเคี้ยวอ้อว่าอร่อยอ้อยไม่หวาน
 อย่ารักทรัพย์สินนักกว่ารักคน
 อันลูกเมียเหมือนหนึ่งกับผืนผ้า
 นื่องที่รกร่วมชีวิตที่ร่วมท้อง
 หนน้ำบกกกไทนคงไปด้วย
 รู้รักกันอย่ารู้มีราติคาย
 หนึ่งธรรมนิยมพักษ์มกัฟั้งป่า
 ธรรมนิยมนกฟั้งไม้มะไฟมะเฟือง
 อันคอยใดไร้ถ้ำที่สำนัก
 สระกมุตแมนบุษบาวาย
 หนึ่งพฤษภาสูงใหญ่ใบหล่นสิ้น
 ที่ต้นไม้ไทนชะอุ่มพุ่มพัวพง
 หนึ่งป่าไผ่ไกลหม่อมฤราย
 ที่ป่าไผ่ไม้สะพรั่งล้วนรังเตง
 หนึ่งท่าอากาศยานน้ำฝนขัง
 มีเหย้าเรือนหาเพื่อนผู้เป็นคู่คิด
 หนึ่งเราให้เขาไม่ตอบให้มาบ้าง
 คนยากเข็นเชิญใจฟั้งให้ป็น
 ท่านว่าไว้แต่ประณมก็สมบท
 จะสิ้นชวคชวคเค้าเพราะขาดทุน
 หนึ่งพินไฟในเหย้าอย่าเอาออก
 แะนะนำศึกสู่เหย้าเข้าตำรา
 เมียชั่วจริงนึ่งไว้แต่ในอก
 เหมือนการกึ่งผิดก็ได้ไว้เป็นครู
 แต่บุรุษเรียนรู้อยู่เป็นนิจ
 หฤโหดโหดเช่นกับทัพพี
 หนึ่งมัจฉาคลาโคลออยู่ในทีก

อย่างกันกางช้างสารจะสู้กัน
 เห็นหิ้งห้อยอย่าว่าดีกว่าสุริย์จัน
 เห็นก้านนั้นดีกว่ากอบไม่ชอบกล
 ทุเรียนรานปลูกหญ้าว่าเป็นผล
 อย่ารักคนอื่นดีกว่าพี่น้อง
 ถึงขาดฉีกขั้วแล้วหากก็ได้คล้อง
 เหมือนหนึ่งสองแขนติดสนิทกาย
 คงช่วยเพื่อนผีไม่หนีหน้า
 ใครกล่าวร้ายเจ็บแทนด้วยแค้นเคือง
 ธรรมนิยมปลาชอบใจที่ใหญ่เหมือน
 คนทั้งเมืองขึ้นชมรมโพธิ์สบาย
 ไม่สมศักดิ์ราชสีห์ก็หนีหน้า
 หงส์ก็หายห่างไกลมิได้จง
 นกก็บินบาคไปไม่ประสงค์
 ก็ร่อนลงจับแจออกแซ่เซ็ง
 ก็อันตราห่มคม้วยไม้ขลุ่ยหลง
 เพราะเสื่อเก้งก้างคุ่มจิ้งพุนซิด
 เสี่ยงเปิดไก่อาศัยรังบังป้องปิด
 มีการกึ่งกอบโกยไปปรยให้ป็น
 อย่าร่ำไรให้อีกจนอาสัญ
 อย่าหมายมั่นจะเอาของสนองคุณ
 ทรัพย์หมดไม่มีเหลือเพราะเกื้อหนุน
 จะสิ้นบุญก็เพราะกรรมที่ทำมา
 เพลิงข้างนอกอย่าเอาเข้าในเคหา
 อย่าเปิดฝาเรือนคนให้คนดู
 อย่าหยาบคายออกขยาให้หลายหู
 ให้เขารู้เรื่องไปทำไมมิ
 ยังเคอะคิดงเงาไม่เข้าที่
 มิได้มีฐะรู้ในรสแอง
 ชเลสิกเท่าไรก็ไม่แจ้ง

เกษนทร์ชาติอาจองทะนงแรง
 หนึ่งสารสี่เท้ายังงูฬลาด
 เราผู้น้อยหนุ่มกะนองตรงไม่ทัน
 จับมัจฉาคว้าไขว่ไปสองหัตถ์
 ค่อยค่อยจ้องมองไปคูให้ดี
 หนึ่งหมู่เขามัดไว้จะหาม
 ชู้ของเขาเคล้าคลอจะคลึงเคล้น
 อย่าเรียนรู้ชวนชวาท่อกายแก่
 เป็นชาวสวนควรรหรือซัดขาดม่วงปราง
 เหมือนกบเกิดในสระปทุมเมศ
 แผลงภูมู่ผึ้งภุมริน
 อันความรู้จริงถึงสิ่งเดียว
 ได้เพื่อนตัวเข้าเฝ้าอยู่เป็นนิตย์
 เหมือนนายเปลี่ยนคิดกรวดอวคพา
 ให้ประธานของเข้าเห่าเรื้อนเรื้อ
 อีกบ่าวไพร่ไม่น้อยร้อบ้านส่วย
 ได้กินเงาะเพราะความรู้ชำนาญ
 หนึ่งคนคือถือตัวว่าตัวเอง
 บุญไม่ส่งกงไม่เสร็จสำเร็จความ
 เมื่อขามขยักขย่งล่องลอยตัว
 นี่เนื้อเฒ่าหลังล้าได้ทำได้
 อย่าโทษกฎหมายพญาสินธุ์
 อย่าโทษญาติกาภสหายรัก
 ข้างแพทย์ดูว่าเป็นลมให้สมบพ
 ข้างโหรเห็นเทวดาเข้าข้ายี่
 ประการหนึ่งร้อนไฟในมนุษย์
 ศัตรูอื่นเหมือนแสนที่ศักรา
 สว่างอื่นอันใดในอากาศ
 แรงสิ่งอื่นเข้มแข็งที่แรงร้าย
 ถึงมีฤทธิ์สิทธิ์ศักดิ์สามารถ

ก็หลงทางเงาได้ด้วยคัมมัน
 อันนักปราชญ์คงจะปล้ำจำไม่มัน
 ถึงพลั้งพลิกให้พลันทันท่วงที่
 ข้างโน้นพลัดข้างนี้หายไม่วายหนี
 เห็นได้ก็จับกำขำเป็น
 งานใช้งานคานตามไปสอเคล้น
 อย่าทำเป็นศึกแทรกแวกเข้ากลาง
 อยู่ใกล้เกล่นาเกลื่อจะกินต่าง
 เขาอยู่กลางป่าไกลยังได้กิน
 ไม่สังเกตเกสรขจรกลืน
 หวังถวิลบินมาชมก็สมคิด
 แต่จับเกี่ยวขึ้นใจอยู่ในจิต
 เลี้ยงชีวิตลูกหลานจนวั้นเครือ
 เธอชมว่าศิลปศาสตร์ฉลาดเหลือ
 ทั้งผ่านสื่อสินทรัพย์นับประมาณ
 ก็รินรวบบริบูรณ์จนบุตรหลาน
 เรื่องนิทานเทียบไว้เป็นใจความ
 วิชาเจกศัพท์ปัญญารู้เหลือหลาม
 ก็ได้นามอยู่แต่ว่าปัญญาไว
 เมื่อคราวชั่วกรรมชักให้ดักภัย
 อย่าโทษไทเทวาคณาักษ์
 อย่าโทษอินทร์องค์พรหมบรมจักร
 โทษบุญกรรมนำชักให้ชั่วดี
 อีแม่คิดว่าวุ่นถูกคุณผี
 ท่านภูรีร้องว่ากรรมเขาทำมา
 ไม่ร้อนสุดสู่ไฟคำณณา
 ไม่เหมือนเข้าศึกษาธิอยู่ในกาย
 ไม่โอภาสเท่าสว่างตะวันฉาย
 ก็แพ้พ่ายแรงกรรมที่ทำได้
 ยกปราสาทเวชยันต์ก็หวั่นไหว

ทั้งคำคนบินผ่านกลาย
 ไม่ควรนับกับมนุษย์บุรุษ
 สิ่งกุศลสุดสำหรับสร้างอย่างคลาญ
 หนึ่งหอมกลิ่นที่จริงสิ่งดอกไม้
 หอมประพินกลิ่นกล่าวคือศีลทาน
 หนึ่งดอกเสี้ยงเทียนไทยหงอนไก่อชะบา
 แต่ไร้กลิ่นสิ้นดีที่จะชม
 เหมือนสตรีรูปงามทราชมสาวท
 ชายที่ดีเขาไม่มีจิตจาง
 ถึงรูปพาลพอดีดูแต่สุภาพ
 จะกล่อมเกลี้ยงเคียงหมอนนอนเต็มตา
 ชายจะงามความรู้เป็นเครื่องประดับ
 บรรดาหญิงถ้วนทั่วทุกตัวคน
 สัตว์สี่เท้ากล่าวว่างามที่ใหญ่ยิ่ง
 จันทรจะงามแจ่มฟ้าเพราะราตรี
 ในคัมภีร์มีลูกหลายสถาน
 ลูกหนึ่งนั้นรู้เสงี่ยมเจียมกมล
 ลูกหนึ่งนั้นใจรักเป็นนักปราชญ์
 เป็นอภิชาตบุตรสุดแสนดี
 อันลูกร้ายคล้ายบุตรท่านพราหมณ์แก่
 พฤฒาแผ้วเผ้าเจ็บใจระกำ
 ว่าเลี้ยงบุตรสุดรักนั้นน้อยหรือ
 คุณของไม้ไผ่นี้มีมากมาย
 หนึ่งเดินทางไปข้างไหนที่ไกลสถาน
 ไม่เท่าปัดกวาดเหวี่ยงไปตามบุญ
 เช่นเขาพูดเจรจาว่ากันเกลื่อน
 มีแม่เรือนเปื้อนปอกไม่ออกเงย
 เมียที่ร้ายหลายอย่างต่างต่างกัน
 เมียหนึ่งล้นโลกเหลือออกเบื่อใจ
 อีกเมียโมโหพูดไม่หยุดหย่อน

รู้เท่าไรก็ไม่รอดคงวอดวาย
 ที่จะพันมัจจุราชอย่ามาดหมาย
 เป็นอุบายที่จะให้ไปนิพพาน
 หอมแต่ตามลมไปไม่ไกลสถาน
 ย่อมแผ่ชานหอมหวานไปทวนลม
 พวงผกางามมงคลสี่สม
 ก็ทิ้งถมอยู่ที่ดินคนไม่จง
 แต่มารยาทผิดตระกูลประยูรหงส์
 ก็คงลงอยู่ว่างามทราชมกิริยา
 ไม่หยาบหยาบมรรยาทสมวาสนา
 คงดีกว่างามพริ้งเป็นลิงลม
 ถึงตกไหนได้ทรัพย์ไม่ขัดสน
 จะงามล้วนเลิศฟ้าเพราะสามี
 งามร่างรูปชুবทรขนันธานี
 บุตรที่ดีงามหน้าบิดาคณ
 ลูกหนึ่งไซริใจพาลไม่เป็นผล
 หาไต่ตนพอเพียงเลี้ยงชีวิ
 เฉลียวฉลาดล้ำบิดามีภาวิ
 จะพาที่สอนสั่งก็ฟังคำ
 ไม่ดูแลเลี้ยงบิดาหาอุปถัมภ์
 ก็กล่าวคำเป็นคาถาค่าลูกชาย
 ไม่แทนเท้าแทนมือได้เหมือนหมาย
 ได้คำกายอย่างย่องจ้องจดจุน
 เมื่อพบพานสัตว์ร้ายจะวายวุ่น
 คงมีคุณกว่าลูกที่ทะเลย
 ว่าลูกเหมือนลูกข้าเจ้าข้าเอ๋ย
 เป็นกะเทยเถิดจะดีมีทำไม
 เมียหนึ่งนั้นเหมือนคำแยะแสนได้
 เมียหนึ่งไซริจ่ายทรัพย์เสียยับเยิน
 ดีเมียน้อยอ้อออ่อนออกตะเพิน

เมียหนึ่งนั้นคอยโอกาสประมาทเมิน
 เป็นบุรุษสุดอยู่เพียงรู้เท่า
 จงหวนเห็นเช่นกับเขาเล่านิยาย
 ถึงไม่เห็นจริงก็ต้องเชื่อถือ
 ด้วยเขยหลายชั้นเชิงกระบวน
 ประมาทใจให้อยู่ผู้เดียวสงัด
 เหมือนน้ำอ้อยใกล้คอกคอกอยู่นาน
 ที่ลุ่มเลนเสนหาแห่งกาสร
 สระปทุมเป็นที่หงส์จะลงเขย
 หนึ่งเรือแพ้นั้นเป็นที่ขี้ข้ามสมุทร
 อันหยุดยักกับพายุไม่คลาดแคล้ว
 อันหมู่จะเข้เต่าปลาพึ่งวาริน
 ทารกเล็กเด็กน้อยพึ่งมารดา
 ธรรมเนียมเสียพึ่งพาสัตว์พึ่งเสือ
 ความเท็จพึ่งจริงชั่วกลัวความดี
 หนึ่งธรรมเนียมว่าไว้พิชัยรด
 บ่าวจะงามเจิดฉายเพราะนายรัก
 ร่ำละครฟ้อนคีด้วยรูปเหยาะ
 เป็นมวยปล้ำลั่นจิ้งทวนทาน
 ประการหนึ่งถึงเป็นปราชญ์ฉลาดรู้
 เหมือนหนึ่งเพชรหมกยกว่าดี
 เหมือนบัวบุรุษปีบงเกิดในตมเปือก
 ทั้งทองคำก้านนิคมอบางสะพาน
 ก็สมที่ชี้เช่นกับนักปราชญ์
 แต่ตัวคิมิปัญญาสวามิภักดิ์
 หนึ่งคนโทแต่มนหมั่นชวนขาย
 ทั้งเชื้อไพรได้เป็นนายขึ้นนั่งพรม
 หนึ่งนายสีนื้ออย่าควรเสพแสวง
 นายหนึ่งมักโกรธาชักหน้าเงา
 นายที่สองตั้งใจไฉนบอบ

ก็ออกเดินเดี่ยวคอคค้อมดูชาย
 อย่างมัวเมาเชื่อเมียเป็นมั่นหมาย
 ว่ากายขาวผ่องละอองนวล
 ว่าหญิงชื่อนั้นให้ปองปิดปากสรวล
 แก้อับจนเจียนจวนชานาญชาญ
 ก็แน่ชัชชาจะชมภิรมย์สมาน
 หนึ่งสคราญไคว้นไม่เห็นเลย
 หมู่ภรรยาดีสินดีเสวย
 ชายจะเฉยจากสตรีไม่มีแล้ว
 เครื่องอาวุธสำหรับตนแห่งคนแก่แล้ว
 นกกับแร้วคงจะวิ่งอยู่ดิ่งตรา
 สกุนบินร่อนเร่พึ่งเวหา
 คนเชื้อใจไพร่ฟ้าพึ่งบารมี
 ธรรมเนียมเรือพึ่งพายไม่หน่ายหนี
 หญิงพึ่งพาสามีก็พึ่งภักดิ์
 จะปรากฏอนระหงเพราะชงปิก
 ได้ยศศักดิ์เป็นโสดเพราะโปรดปาน
 ร้องจะเพราะเพื่อเสียงสำเนียงหวาน
 ปากฉลาดนได้ตอบจึงชอบที่
 คนไม่ซุกก็คงอับดับรัศมี
 แม้นไม่มีเหลี่ยมแต่งไม่ต้องการ
 อีกข้างเผือกเกิดแต่ปาวนาสถาน
 ยังประมาณกันว่าดีเป็นที่รัก
 เกิดในชาติทรชนคนต่ำศักดิ์
 ก็พร้อมพรักนับถือออกชื่อชม
 มีทรัพย์หลายเหลือล้ำเพราะต่ำสม
 พึ่งนิยมจิตรู้ย่ำดูเบา
 เข้าแอบแฝงพึ่งพาอาศัยเขา
 ร้องเรียกเล่าลือก็เคียดกำเริบฤทธิ์
 มีความชอบไม่ยกเอาปกปิด

นายที่สามนั้นค่อยแคะและเล็มลิด
 นายที่สี่แต่จะข่มคุณ
 ไม่ได้เรื่องล้วนเครื่องจะอประมาณ
 หนึ่งเป็นนายก็เอาใจไพร่มันมั่ง
 ถึงคกทุกข์ที่ลำบากได้ยากเย็น
 หนึ่งบ่าวไพร่ไม่คิดจะตีค่า
 ประหยัดหย่อนผ่อนใช้แต่ไม่เรียว
 อันช่างหม้อดีหม้อไม่หวังฉาน
 ดังอาจารย์ดีศิษย์ให้วิทยา
 ที่สิ่งจะสอนสอนสภณคนเสียก่อน
 ผจญจิตคนเสียก่อนให้ผ่อนคลาย
 หนึ่งผจญคนเวรเป็นเวร
 ผจญคนกลิ้งกลอกกลับหลอกลวง
 จะผจญคนโลกะโมภนั้น
 ผจญหมู่ทรชนคนใจเพชร
 หนึ่งทำสงครามได้ชัยชนะ
 รมแม่เรือนแพ้พ่ายไม่วายตี
 ไหนจะเท่ามุกคณผจญจิต
 ตัดอกุศลสิ้นท่วงพันปวงมาร
 หนึ่งแพ้ศึกเสียทีในที่รบ
 แพ้ด้วยความเสียทรัพย์นับกระหาย
 อันแพ้เมียทำลายสายสินทรัพย์
 ยากอยู่ตรารบชีวิตจะปลิดปลง
 เมื่อคราวดีมีทรัพย์คนนับถือ
 ชื่นเพื่อนฝูงชอบพอกลับองแ
 ปางมีศกก็ปรากฏว่าเลศลาง
 กาเหยี่ยวแรงแย่งเนื้อเหลือแต่โครง
 ถ้าอุปไมยคล้ายกับไม้เมื่อขามแล้ง
 ที่แก่นเปลือกเลือกถากทุกเข้าเย็น
 ก็สมความพราหมณ์รู้คัมภีร์เวท

ทรัพย์สักนั้นก็ไม่ใช่เอาเจือจาน
 ทั้งทารุณพุดจาดั่งว่าขาน
 อย่าแผ้วพานหลักะสละเว้น
 อย่าตึงตังไปทีเดียวเฝ้าเดียวเชียว
 จะตายเป็นมันไม่ทั้งจริงจริงเจียว
 อย่าโกรธาหันขุนให้จุนเฉียว
 อุดสำหันธ์ยวหน่วงจิตคิดเมตตา
 ดีเองงานงามใช้มิให้หนา
 มิใช่ว่าจะประหารให้ไปอบาย
 จึงจะสอนผู้อื่นได้ดังใจหมาย
 จึงค่อยร้ายไปผจญคนทั้งปวง
 ทำไมตรีเข้าไปให้ใหญ่หลวง
 เอากระทรวงสัตว์ซื้อให้เสื่อมเท็จ
 ของกำนัลให้อักขุหมุ่โก่เปิด
 ให้อ่อนอาดมัวดลด้วยความคิด
 มีเคหะเป็นสง่าขุราสี
 ก็ได้มีชื่อชื่อว่าชายชาญ
 เอาสุจริตเป็นตาต่อประหาร
 ก็ตำราญนิราศทุกข์สุขสบาย
 เขาหลักหลบรอดชีวามามีหลาย
 ยังไม่ตายหาใหม่ก็ได้คง
 ก็ย่อยยับเย็นอยู่เป็นผุยผง
 ญาติวงศ์พงศ์เผ่าเขาไม่แล
 ครั้นสิ้นชื่อเขาก็ต่างจะห่างแห
 ลูกเมียแปรไปเป็นอื่นต้นตะไกรง
 ล้มพังพาบสิ้นสง่าที่อำเภอ
 ที่เรือนโรงเจียบสงัดวิบัติเป็น
 ไบนั่นแห้งหล่นว่างห่างหายเห็น
 สำหรับเป็นพื้นโอ้อนิจจา
 เมื่อเคราะห์ดีดูวิเศษนั้นหนักหนา

กราวเคราะห์ห้าดวงวิบัติเชษฐจะเป็นมา
 อันร่างกายมนุษย์นี้เป็นที่รัก
 เหมือนท่อนไม้แก่นปราศอนาถนา
 ไม้ที่คดเขapedงทำกงจักร
 ที่ตรงกลมล้มลากไปจากกระดาน
 ที่ควรเลื้อยชักเอาจักชอย
 ชันโดยด้ามตะเก็ดเก็บก่อไฟ
 ใครทำบุญบุญนั้นก็ให้ผล
 ใครทำบาปพยายาอันสาธารณ
 เหมือนจักรเกี่ยวหมุนไปไม่คลาดเคลื่อน
 ตัวไหนเดินดันแรงขึ้นแข่งชิง
 ควรจะทราบบาปบุญพหุลกรรม
 ใครแรงมากทรหดไม่ถดถอย
 ข้างบุญแรงแบ่งบาปให้สาบสูญ
 ข้างบาปแรงแบ่งบุญให้ปลดปลง
 หนึ่งผู้ใดใหญ่เย็นอายุยิ่ง
 ลูกอ่อนออกวันเดียวแต่เชียวชาญ
 พระอริยประยูรบันชูลือช
 ท่านว่าไว้ให้เห็นเป็นท่านอง
 หนึ่งปราชญ์ใดเล่าเรียนเพียรหนักหนา
 ไม่สำแดงแจ้งออกทุกสิ่งอัน
 ถ้าอุปไมยก็คล้ายอุปสรรสา
 อยู่ร่วมเรือนผ้าขาวญเป็นขันที
 หนึ่งเป็นปราชญ์ปรีชาปัญญาขยัน
 แต่น้ำจิตนั้นประหวัดอัสตย์เจือ
 จงตรองเห็นเช่นกับช้างน้ำอ้อย
 แม้นดูขึ้นใจจิตพินิจนาน
 อีกอย่างหนึ่งว่าอย่าคือขามีชั่ว
 ข้อมใช้ทั่วทุกคำราชาเข้าเย็น

มนตร์และยาเสื่อมส่งค่าอยบางเบา
 เมื่อยามจักไปจริงก็ทิ้งเปล่า
 สำหรับเนาสุเบื้อยไม่เป็นการ
 ตามแต่รักจะประดิษฐ์ที่คิดอ่าน
 ทั้งกึ่งก้านคานคั่นทำพินใช้
 เศษเล็กน้อยทำเขียงรองเตียงได้
 ภายนี้ไม่มีช่องที่ต้องการ
 คงตามตนคิดไปในสงสาร
 บาปก็คิดตามผลาญไม่ละทิ้ง
 กระทบเตือนตัวพาขามหิงส์
 แยกที่อิงออกเียดเบียดเบียดค
 เหมือนคนปล้ำทั้งสองข้างต่างแข่งข้อ
 ก็ผลักคอคนหิวให้ล้มลง
 บุญก็พูนเพิ่มให้ดังใจประสงค
 บาปก็คงวังเข้าเป็นเจ้างาน
 ไม่รู้สิ่งธรรมที่เป็นแก่นสาร
 รู้เล่าอ่านเรียนธรรมก็ซ้ำของ
 ว่าเด็กน้อยนั้นเหลือดีไม่มีสอง
 ให้ตรึกตรองว่าผู้ใหญ่มิใช่ธรรม
 มีปัญญารู้อิงทุกสิ่งสรรพ
 ก็อันอันอยู่ไม่รู้ว่ากูรี
 เมื่อร่นรวกราวกำคัคมีร์คมี
 ห่อนจะมีเทือกแถวแนวหน่อเนื้อ
 สำแดงธรรมไพเราะเสนาะเหลือ
 เหมือนดอกเคื่อไปสติดที่เรือนพาล
 ลืมที่ไทนก็อรรอยมีรสหวาน
 จะชาวชานสุขสบายไม่วายเว้น
 อย่างลาดกล้วอย่ากล้าเหมือนว่าเล่น
 จำไว้เป็นอย่างยิ่งอย่าทิ้งเอ่ยฯ

สุภาวดีอิสรญาณ

(เพลงยาวอิสรญาณ) ม.ล.อิสรญาณ

เทศนาคำไทยให้เป็นทาน
 สำหรับคนเจ้าจรตริเขตลา
 ค้องหาม้ามโนมัยไหญวรี
 ขยข้าวเปลือกหญิงข้าวสารโบราณว่า
 เราก็จิตคิดดูแลเขาก็ใจ
 ผู้ใดคิดดีต่ออย่าก่อกิจ
 สิบสี่ก็ไม่ถึงกับถึงพาล
 รักสั้นนั้นให้รู้อยู่เพียงสั้น
 มิใช่ตายแต่เขาเราก็ตาย
 อย่าดูถูกบุญกรรมว่าทำน้อย
 อย่างอนเปล่าเอกระจกยกออกมา
 เห็นคอหลักปักขวางหนทางอยู่
 เห็นเต็มตาแล้วอย่าอยากทำปากบอน
 ค่อยคำนึงตามไต่ผู้ไปหน้า
 เอาหลังตากแดดเป็นนิจคิดคำนวน
 เพชรอย่างดีมีค่าราคายัง
 ต่อผู้ดีมีปัญญาจึงหาหรือ
 ของสิ่งใดเจ้าว่างามต้องตามเจ้า
 จำไว้ทุกสิ่งจริงหรือเท็จ
 เกิดเป็นคนเชิงคู่ให้รู้เท่า
 อยากให้เขาเราต้องก้มประนมกร
 เป็นบ้ำจันนิชมชมว่าเอก
 อันยศศักดิ์มิใช่เหล้าเมาแต่พอ
 บ้างโลดเล่นเดินรำทำเป็นเจ้า
 ผีมันหลอกช่างผีตามทีมัน
 สูงอย่าให้สูงกว่าฐานนานไปล้ม

อิสรญาณชาญกลอนอักษรสาร
 โดยตำนานศุภอรรถสวัสดิ์
 ด้วยมัวเมาโมห้มากในชากผี
 สำหรับชีเป็นม้ออาชาไนย
 น้ำพึ่งเรือเสือพึ่งป่าอชฌาตย์
 รักกันไว้ดีกว่าชังระวังการ
 ผู้ใดผิดผ่อนพักอย่าหักหาญ
 เป็นชายชาญอย่างเพื่อคาดประมาทชาย
 รักยาวนานอย่าให้เย็นเกินกฎหมาย
 แหงนดูฟ้าอย่าให้อายแก่เทวดา
 น้ำตาลข้อยมากเมื่อไรได้หนักหนา
 ส่องดูหน้าเสียวทีหนึ่งแล้วจึงนอน
 พิเคราะห์คู่ควรทิ้งแล้วจึงถอน
 ตรองเสียก่อนจึงค่อยทำกรรมทั้งมวล
 ใจความว่าผู้มีคุณอย่าหุนหวน
 รู้ถั่วฉวนจึงสบายเมื่อปลายมือ
 ส่งให้ถึงจะรู้ค่าราคาหรือ
 ให้เขาลือเลียวว่าชานี้ขายเพชร
 ใครเลยเล่าจะไม่งามตามเสด็จ
 พริกไทยเม็ดคิดเคี้ยวเคี้ยวยังร้อน
 ใจของเราไม่สอนใจใครจะสอน
 ใครเลยห่อนจะว่าตัวเป็นววมอ
 คนโหยกเหยกรักษาขากลำบากหมอ
 ถ้าเขาขอเหมือนอย่างเถาให้เราค้น
 เป็นไรเขาไม่จับผิดคิดดูชั้น
 คนเหมือนกันหลอกกันเองกลัวเกรงนัก
 จะเรียนคมเรียนเถิดอย่าเปิดฝัก

คนสามขามีปัญญาหาไว้หัก
 เดินตามรอยผู้ใหญ่หมาไม่กัด
 ใครทำตึงแล้วก็หย่อนผ่อนลงเอา
 เป็นผู้หญิงแม่ม่ายที่ไร้สัว
 ไฟไหม้ยังไม่เหมือนคนที่จนเอง
 อันเสาหินแปดศอกดอกเป็นหลัก
 จงฟังหูไว้หูคอยดูไป
 หญิงเรียกแม่ชายเรียกพ่อขอไว้ใช้
 ที่ห่างปัดที่ชิดไซให้ทะลุ
 เอาปลาหมอบเป็นครูดูปลาหมอบ
 เขาย่อมว่าฆ่าควายเสียควายพริก
 มิใช่เนื้อเอาเป็นเนื้อก็เหลือปล้ำ
 อันโลกลากบาปหนาตมหาเย็บ
 ถ้ารู้จริงนั่งไว้อย่าไขว่
 ไม่ควรกำเกินหน้าก็อย่ากิน
 วาสนาไม่คู่เคียงเคียงเขาซาก
 ผีเรือนตัวไม่ดีผีอื่นพลอย
 แต่ไม้ไฟอันหนึ่งตันอันหนึ่งแหวะ
 ช้างถีบอย่าว่าเล่นกระเด็นปลิว
 ล้องูเห่าเล่นก็ได้ใจกล้ากล้า
 ต้องว่องไวในทำนองคลองท่าทาง
 ถึงเพื่อนฝูงที่ชอบพอก่อนได้
 พ่อแม่เลี้ยงปดปอกเป็นกกกอก
 ถึงบุญมีไม่ประกอบชอบไม่ได้
 บุญหาไม่แล้วอย่าได้ทะนงตน
 ด้วยากอยากจะไปอาศัยเขา
 แม้มีเหมือนกันจึงยังยืน
 อันคลื่นใหญ่ในมหาสาสินธุ์

ที่ไหนหลักแหลมคำจงจำเอา
 ไปพูดขัดเขาทำไมขัดใจเขา
 นักเลงเก่าเขาไม่หาญราญนักเลง
 ชายมักยั่วทำเสียบเทียบข่มเหง
 ทำอวดเก่งกับซื้อคำว่ากระไร
 ไปมาผลักบอยเข้าเสายังไหว
 เชื่อน้ำใจดีกว่าอย่าเชื่อย
 มันชอบใจเข้าปลอบไม่ชอบดู
 คนจกขุเหล่เหลวไฟพลั่วพลิก
 บนบกบนออดุส่าห์เสียกระดูกกระดูก
 รักหยอกหยิกยับทั้งตัวอย่ากลัวเลื้อย
 แต่หนามดำเข้าสักนิดกริดยังเจ็บ
 เมียรู้เก็บผัวรู้ทำพาจำเรณู
 เต็มที่ครูเดียวเท่านั้นเขาสรรเสริญ
 อย่าเพลิดเพลิดคนชังนักคนรักน้อย
 ถึงมีปากมีเสียงเปล่าเหมือนเต่าหอย
 พุดพล่อยพล่อยไม่ดีปากจี้รว
 สีเหะเหะดอกตะบันเป็นคว้นฉิว
 แรงหรือหิวซังใจดูจะสู้ช้าง
 แต่ว่าอย่าชักเขียงเข้าเบื้องหาง
 ดบหัวผางเดียวม้วนจึงควรรลือ
 ถ้าแม่ให้เสียทุกคนกลัวคนขอ
 จนแล้วหนอเหมือนเปรตเหตุด้วยจน
 ต้องอาศัยคิดดีจึงมีผล
 ปุณฺชนรักกับชังไม่ยังยืน*
 ถึงเป็นญาติก็เปล่าเหมือนผู้อื่น
 การยิงปืนลูกถึงแล้วจึงดัง
 เข้าฝั่งสันสาครเข้าไปที่ในฝั่ง

* ความต่อจากนี้ พิศราหัตถ์เป็นของผู้อื่นอีกสำนวนหนึ่ง ผู้แต่งไม่ทราบเรื่องของเจ้าอิศรญาณ
 แต่ด้อยคำสำนวนพอใช้ จึงพิมพ์ไว้ด้วย

เสี่ยงกลองคังฟังดูเพียงหูฟัง
 ถ้าทำดีก็จะดีเป็นศรีศักดิ์
 ความชั่วเราลืบลับอย่าลืบลับตรง
 เราทำผิดสิ่งใดในราชกิจ
 คิดถึงผิดจิตไม่เหินฮักทะยาน
 เป็นข้าเฝ้าเหล่าเสวกามาตย์
 อย่าให้ชดอย่าให้ห่างเป็นกลางไว้
 มิควรพูดก็อย่าพูดประมุขข้อ
 อย่าพูดพลให้จับได้พูดไพเราะเพลง
 อันความเรื่องเดียวกันสำคัญกล่าว
 ข้าวต้มร้อนอย่ากระโจมค่อยโลมเล็ม
 ถึงโปร่งปรูในอุบายเป็นชายชาติ
 อันความหลงแม้ไม่ปลงสังขาร
 อย่าโอกไขยกอยู่ในโลกสันนิวาส
 เหมือนเรือช่วงพ่วงลำในสำเภา
 คนพันหนึ่งคือคือถือนานะ
 เหล็กเผาไฟมอญไทยพม่าเจ็ก
 อนิจจังภาวนาว่ากุศล
 จังแต่ปากใจยังไม่จังใจ
 หลังโลกลาภบาปก็รู้อยู่ว่าบาป
 ค้นหาหากชักนำให้กำบัง
 คนศรัทธาว่าง่ายสบายจิต
 คนที่ไม่ศรัทธาอุราคลอน
 หาเงินคิดได้ไวอย่าให้ขาด
 ชาติตะปูชาติแข็งต้องแทงครึ่ง
 ของสิ่งใดสงสยให้พิสูจน์
 คูคินน้ำลมไฟให้แยกคาย
 ปลาร้าเค็มพริกเทศเผ็ดโชน
 กลับฟอนพันพริกปลาร้าสภาพร
 พุดโกหกแต่แยกคายอุบายปลด

ปากคนคังอิงจริงยิ่งกว่ากลอง
 ถ้าทำชั่วชั่วจกตามสนอง
 นอนแล้วมอญคิดในกิจการ
 อุดสำหัดคืออย่าแพร่่งแถลงสาร
 คิดถึงชอบแล้วก็ป่านละเลิงใจ
 ยิ่งกว่าทาสทาสาค่าสินไถ่
 ฝ่ายข้างในอย่านำออกนอกอย่าแรง
 จะเกิดก่ออุกถามความแสง
 พุดแล้วแบ่งมูสาอย่าให้เต็ม
 พุดไม่ดีแล้วก็เปล่าไม่แข็งเข้ม
 วิสัยเข้มเล่มน้อยร้อยซ้ำซ้ำ
 แม้หลงมาตุคามขาดศาสนา
 แต่ทว่ารู้บ้างค่อยบางเบา
 แต่นักปราชญ์ยังรู้ฟังผู้เขลา
 เรือใหญ่เข้าไม่ได้ใช้เรือเล็ก
 ในทฤษฎะแข็งจริงยิ่งกว่าเหล็ก
 ผู้ใหญ่เด็กก็ดื้ออ่อนเพราะร้อนไฟ
 พากันบ่นวุ่นวุ่นบุญที่ไหน
 ต่อเมื่อไรสังเวชจิตอนิจจัง
 กิเลสขยาบยังไม่สุขข้อมทุกข์ขัง
 เอาธรรมดั่งข่มกคให้ปลดร้อน
 ไม่เบือนบิดเร่งทำตามคำสอน
 โง่แล้วอนถึงไม่ฟังก็ยังดิ่ง
 ดำถึงบาทหาไม่คล่องเพียงสองสลิ้ง
 ชาติขี้ผึ้งชาติอ่อนร้อนละลาย
 ไม่แก้งพุดธาตุทั้งสี่จิตใจหาย
 ไล่ระบายเทือกก็แปรแท้ไม่จร
 เอออะไรดูเกิดยังเกิดนอน
 ทั้งเค็มร้อนไม่ถึงกรรมเป็นธรรมดา
 คนทั้งหมคนั่งฟังไม่กังขา

ที่พูดซื่อสัตย์แท้แน่นอน
 เป็นเจ้านายผู้ดีมีวิชา
 มีเมียน้อยหลักแหลมก็แถมใช้
 คุณกับโทษสองแบ่งแรงชี้ รางไหน
 โทษสักเท่าหัวเหาเล็กเท่าเส้น
 น้ำใจเอ๋ยเห็นกรรมไม่ทำชั่ว
 บวชหลบราชการหนักบวชชกเอื้อง
 หลายคำบลหลายแห่งแขวงป่าช้า
 ป่าช้าใหญ่คือเตาไฟโยมิปลง
 สัตว์พอมฤตย์ที่นี้สองสิ่ง
 กับคนจนแต่งอินทรีย์นี้อีกอัน
 บรรพชาสามปางนางสามตัว
 มักเกิดเงี่ยงเงี่ยงแสบเส้าหาความ
 เคาฐานหยาบข้าหาสะอาด
 อย่าเข้าทำสำสมนิมรค
 กิ่งไม้เรียวหนามหนาศิลาหัก
 หยิบทิ้งเสียบุญหนักหนาอย่าจี้คร้าน
 ถือตำรามากนักขี้มักกรอบ
 ออกซื้อบาปครางซื้อทำเมืองอ
 จิตดำรงคงธรรมไม่พล้ำเพื่อง
 ถึงบอกลาบาไปแล้วไม่พอใจ
 พระพุทธองค์ก็ทรงชมว่าสมปราชญ์
 สู้คดีเบื้องหน้าถ้าเขาตาย
 กระแสพุทธรูปดีกว่ากระนี้
 ถ้าหากจนแล้วก็คนมักขี้มีย
 ว่าชะชนะนักปราชญ์ชาติสกุล
 สวรรค์นรกที่ไหนไม่แข็งแรง
 อย่าคบมิตรจิตพาลสันดานชั่ว
 คบนักปราชญ์นั้นแหละดีมีกำไร
 ความเจริญและความฉิบหายนั้น

เขาก็ว่าพูดปดทุกบทไป
 เอาพ่อตาลงข้างล่างใช้ต่างไพร่
 ลูกเขยจนแล้วก็ใส่คอกเป็นเอ็น
 คุณถึงใหญ่ให้ผลคนไม่เห็น
 ให้ผลเห็นแผ่ซ่านทั่วบ้านเมือง
 บวชตั้งตัวตั้งใจบวชได้เรื่อง
 บวชหาเพื่องหาไปบวชไม่ตรง
 อสุภพาเกิดพินิจพิศวง
 สังเวทลงว่าเผาผีทุกวัน
 สามผู้หญิงรูปดีไม่มีต้น
 สี่ตัวกันดูเป็นไม่เห็นงาม
 ข้าเก่าชั่วเมียชังเขายังห้าม
 กาลิลาหมยบช้าอุลามก
 มุลฝอยโยไม่ใช่อัญมณียามุนหมก
 ไฟจะดกลามไหม้ไม่ได้การ
 เห็นเสียบปักอยู่ที่ทางกลางสถาน
 ทำไปนานแล้วก็ค้างไม่ค้างคอ
 มิเสียบขอบขัดสนจนจนจ่อ
 ไม่นึกถือส่อเสียดเบียดเบียนใคร
 ผู้หลักเลียงตามภาษาอักษณาสัย
 มีหาไม่อุดสำหรับรักษากาย
 บัณจิตชาดิเมธาปัญญาหลาย
 ทางอนายห่างไกลไม่ไปเลย
 เดียวนี้ไม่กระนั้นนะท่านเอ๋ย
 ภิปรายเปรยเปรียบเทียบพูดเสียบแทง
 วิบากบุญให้ผลจนต้องแต่ง
 อยู่เขตแขวงธานีบุรีโค
 จะพาตัวให้เสื่อมที่เสื่อมใส
 ท่านยอมให้ความสบายหลายประดู
 ที่เกิดมัน ไม่มากเท่าปากพู

อ้ายคิวตานันก็เปล่าแต่เจ้าชู้
 ชั่วแต่กายวาจาข้อมปรากฎ
 ชั่วในใจบังปิดไว้มิดมั้น
 คดสิ่งอื่นหมิ่นแสนแม่นกำหนด
 คดของคนลั่นล้ำคนน่านวล
 หินกับเหล็กขุดคิตีเอาเถิด
 ถึงหินนิคกริดคดคือคดอม
 จะผ่าไม้ให้พินิจพิศดูท่า
 จะเข้าหาคนผู้ดูอาการ
 ห้าสิบปีมีประมาณฐานเก่าเก่า
 โดเท่าผลมะขวิดสดเร่งจดจำ
 คนพินหนึ่งเสาะสาทางแสนที่
 เสกที่โคใจเจ้าของต้องประวิง
 รักกันเองหรือขอต่ออยู่กันยิด
 อื่นอื่นนั้นยกไว้ใจสำคัญ
 คนมีศรูปสวยทั้งรวยทรัพย์
 สาวสาวเห็นหมดหน้าด้าจะเอา
 คนแกมีสี่ประการ โบราณว่า
 แก่ศแก่วาสนาปัญญาเปรียว
 ความรู้ท่วมหัวตัวไม่รอด
 เรียนวิชาไม่แม่นข้าจะน้ำคะเน
 ทะเลน้อยเท่ารอยโคโผไม่ได้
 หญิงขมื่นชายปุ่นประมุขปณ
 จังจกเรียกจะเข้บกกขขึ้นทำ
 แมวเป็นอาของพยัคฆ์ชกวันเครือ
 อีกข้อหนึ่งเมืองเราขามนุษย์
 ถ้อยที่ถ้อยฮาศัยกัน ไปมา
 พุทธแปลว่าพระเจ้าท่านกล่าวแก่
 ผิดหรือถูก ไม่ตรีกตราเจรจาดาม
 ว่าพระพุทธองค์ไปอาศัยผี

จมูกรู้ก็แต่สุดพูดไม่เป็น
 คนทั้งหมดแม่นแท้เขาแลเห็น
 สิบห้าเล่มเกี่ยวขื่นไม่หมดมวต
 โกลีถ้านคดซ้อนขับพอนับถ้วน
 เหลือกระบวนที่จะจับนับคดค้อม
 ไฟก็เกิดหินร่อยไปเหล็กไม่พอม
 อุตส่าห์ถนอมใช้ไปได้มนาน
 ให้เห็นว่าแสกไหนเหมาะจะเจาะขวาน
 ถือโบราณถูกเคาจึงเอาคำ
 น้ำไม่เข้าท่วมถึงที่มีดินถนนำ
 ญเงินเพียงเหลือทองคำเป็นทองจริง
 อุปเทห์ทำให้ชอบใจหญิง
 ได้ก็เกิดยุ่งยั้งร้างหย่ากัน
 ไม่จางจืดแสนที่หาจนอาสญ
 กับอีกอันปฏิบัติไม่ขัดเรา
 แสนหับหนี่ปีบขลังจริงเจ้า
 ไม่ต้องเป่าเสกคาถาก็มาเขียว
 แก่ธรรมมาพิสมัยใจแห่งเขียว
 แต่แก่แดดอย่างเขียวแก่เกร
 เป็นคำสอของคนเกรเกเส
 ไปเที่ยวเตร่ประกอบชั่วตัวจึงจน
 โดยว่าใจยังกำหนดขัดมรรคผล
 ไทน์จะพันทะเลแดงตำแหน่งเนื้อ
 แมวตัวเล็กเขาก็ว่าเป็นอาเสือ
 ไม่น่าเชื่อหลานอะไรใหญ่กว่าอา
 ข้อมว่าพุทธกับไสยคังใจว่า
 ทั้งเจรจาราคาญหุดูไม่งาม
 ไสยนั้นแปลว่าผีนี้ได้ถาม
 มีเนื้อความในคัมภีร์บาลีใด
 ผีไปฟังบารมีที่ตรงไหน

ถ้อยที่ถ้อยพียงกันนั้นอย่างไร
 เป็นวาจากรรมเปล่าไม่เข้าข้อ
 แม้พลั้งปากเสียศีลพลาดดินแพลง
 หนึ่งนักปราชญ์ผู้เขลากว่ากำเนิด
 เพราะอย่างนั้นรักมีสิ่งข้อย
 จะคบมิตรสนิทนกันมักเป็นโทษ
 ทั้ระวังตัวที่ไหนไม่ทันคิด
 ประพุดดีตีฟปากข้างตากถาง
 ฤกละทุกกลูกกลีถึงดีรัน
 เข้าพ่านเกลียดอย่าเกลียดแทนองค์เจ้า
 กริ้วสิ่งไรช่วยแซมค่อยแค้นเดิม
 หมยาวุ้งทิ้งไว้ไม่สาหัสหวี
 อารุขปากกล่าวดีมีคนเกรง
 ของเข้าที่ออกที่ทางพิเศษ
 คว่าหงายคำตอกบอกแล้วจำ
 คุตระกูลกิริยาคุอาทับ
 คุนลาเลาก็เห็นที่เจรจา
 นกกระจาบเดิมหนักหนามากกว่าแสน
 ครั้นภายหลังอวดกำลังต่างถือตน
 คุโรงเรือนเปรียบเหมือนกับสังขาร
 แกล้งแล้วโคร่งคร่างหนอร่างกาย
 ตาก็มัวหวัก็ขาวเป็นคราวคร่ำ
 แรงก็ถอยน้อยกำลังนั่งก็งวย
 แก่คณหานี้ทำไมจึงไม่แก่
 เห็นสาวสาวเข้ายังตะเกียกตะกาย
 คื่นและวันพลันดับก็กลับล่วง
 พลันชีวิตคิดถึงรำพึงตน
 อันความรณาถ้วนหน้าสัตว์
 แสนประเสริฐเลิศภพจบชาติรี

ครั้นว่าไล่เข้าก็ขัดลัทธิแรง
 รู้แล้วก็นิ่งไว้อย่าได้แถลง
 มักระแวงข้างเป็นโทษประโยชน์น้อย
 ว่ากระต่ายตายไปเกิดเป็นหิ้งห้อย
 แล้วอย่าพลอยพูดโกลเหมือนไม้ลิด
 เกิดซึ่งโกรธต่างต่างเพราะวางจิต
 เหตุสัณนิคแล้วก็ได้ขัดใจกัน
 คือเห็นทางห้ามรักให้ชักสั้น
 อ้ายรู้มากนี่แลมันเป็นต้นเคิม
 เอ็นดูเหล่าผู้ผิคอยาคิดเสริม
 ผู้ผิเพิ่มพูดผิใช้กิจเอง
 สั้นที่ฟังแล้วจึงมีคนข่มเหง
 ยิ่งให้เป้งเดียวถูกทุกทุกคำ
 ถ้ารู้เหตุก็เห็นเป็นยังคำ
 กลางคื่นกลางวันร่ำอยู่อดรา
 คุพิศจับเอาที่ผลดันพฤษยา
 คุคงคาก็พึงหมายสายอุบล
 ไม่เคียดแค้นสามัคคีย่อมมีผล
 พรานก็ชนกระหน่ำมาพากันตาย
 ปลุกไวนานเก่าคร่ำคร่ำถลาย
 ไม่เจิดฉายเหมือนหนุ่มกระชุ่มกระชวย
 หูกี่ซ้ำไม่ได้ยินเอาสิ้นสวय
 ฟันก็หักไปเสียด้วยไม่ทันคาย
 ยักปกแผ่พังพานผิงตึงใจหาย
 คิดอุบายจะใคร่เง่แต่เกรงจน
 ทานทั้งปวงจงอุดส่ำห้หากุศล
 อายุคนนั้นไม่ยืนถึงหมื่นปี
 แต่พระศรีเป็นองค์พระชินศรี
 ยังจรีเข้าสู่นิพพานเอย ฯ

การกำหนดจริยศาสตร์ดังกล่าวนี้ มีการชี้ให้เห็นโทษหรือประโยชน์ของการปฏิบัติดัง เช่น ในไตรภูมิโลกวินิจจยกถา ได้พรรณนาถึงโทษของการเสพสุรา 6 ประการว่า “แลข้อซึ่งว่าเสพสุรามรย์เป็นเหตุให้บังเกิดความฉิบหายนั้น นักปราชญ์พึงสันนิษฐานว่า

“โทษที่เสพสุรามรย์นั้นมีมากถึง 6 ประการ คือ จะให้ฉิบหายเสียจากทรัพย์ เพราะเสียค่าเหล้านั้นประการหนึ่ง กินเหล้าแล้วก็มีกวีวาท คำทอชกต้อย ดีโบยกันประการหนึ่ง กินเหล้าหนักแล้วก็มีโรคต่าง ๆ มีจักขุโรคเป็นอาทิประการหนึ่ง กินเหล้าแล้วเดินไปข้างไหนเขาก็ติฉินนินทาถึงจะเป็นพญาก็หาสง่าบมิได้ เป็นที่ดูหมิ่นถ่มถุยประการหนึ่ง กินเหล้าแล้วมักหาความตะอวยบมิได้ การสิ่งใดเป็นที่ตะอวยไม่ควรจะกระทำได้เลย เมื่อเมาเหล้าแล้วก็ย่อมกระทำได้ทุกประการคัดเสียได้ซึ่งความตะอวย เป็นคนหน้าซัวหน้าดำนั้นประการหนึ่ง กินเหล้าหนักมักปญญาอุปประการหนึ่ง ประสมเข้าเป็นโทษกินเหล้า 6 ประการ” และชี้ให้เห็นผลของการไม่มาสัตว์ว่า

“แลผลานิสงส์ที่รักษาศีลนั้นเล่า สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ตรัสสรรเสริญเป็นอนกบรยายแต่ศีลปาณาติบาตสิ่งเดียวนั้น ก็ให้สำเร็จผลเป็นล้นพ้นเหลือหลาย ควรจะอัศจรรย์ บุคคลที่รักษาศีลปาณาติบาตได้ ไม่มาสัตว์ตัดชีวิตนั้น สืบไปในอนาคตการเบื้องหน้าจะมีอวัยวะใหญ่ย่อยอันบริบูรณ์ บมิได้วิกลวิการ บมิได้เป็นคนบอด หนวก ง่อย เปลี้ย จักขานิอินทรีย์นั้นจะไม่มีที่เสีย จะบริบูรณ์ด้วยสี่เสถียรฐาน เป็นที่เจริญจิต รูปโฉมนี้จะงามเล่ห์ลิดจิต ไม่สูงนัก ไม่ตํานัก กอปรด้วยสิริโสภาคย์ทุกสิ่งทุกอย่าง จะเรียวแรงแข็งขยับบริบูรณ์ด้วยกำลังอันรวดเร็วว่องไว”

ในไตรภูมิโลกวินิจจย ยังพรรณนาถึงผลกระทบที่กระทำชั่ว เพื่อให้เกิดความกลัวที่จะไม่ประพฤติ เช่น “ยังเปรตคู่หนึ่งนั้นเล่า มีงอ เท้างอ หน้าเบี้ยว ตาแตก น้ำตาไหลอยู่พราก ๆ น้ำตานั้นเจือไปด้วยเสมหะ เขพะ บุพโพโลหิต มูตรแลอุจจาระเหม็นเน่าเหม็นโชง พึงเกลียดชังนักอาศัยกรรมอันใด? วิสัณหาว่า เปรตนี้แต่ก่อนเป็นบ่าวเขา เขาใช้ให้แจกทานก็ไม่แจกโดยดี เอาแต่โทโสเข้าตั้งหน้า เห็นยากมากก็เหลืออกตาขึ้น มิใคร่จะเห็นดาดำ งอมือเสียมิได้แจกทาน บางทีถึงเพลแจกทานก็หลีกไปเสียจากโรงทาน อาศัยกรรมอันนี้จึงไปบังเกิดเป็นเปรตทนทุกขเวทนาจุจพรรณานานี้” แต่ถ้าทำกรรมดี ก็จะมีผลตอบแทนในทางที่ดีเป็นที่โน้มนำให้บุคคลกระทำความดี เช่น “เทพบุตรองค์หนึ่ง แต่ก่อนเป็นคหบดีอยู่ในเมืองพาราณสี เป็นทนายดี เป็นใหญ่ในทานในการกุศล ได้สร้างอารามแลบ่อน้ำสร้างเวียงกุฏิแลที่จงกรมถวายแก่พระอรหันต์ ได้ถวายจุฬิงจย ได้รักษาพระอุโบสถศีลในวัน 8 ค่ำ 14 ค่ำ 15 ค่ำ ได้รักษาทั้งปาฏิหาริย์กขอุโบสถ บำเพ็ญกุศลพร้อมทั้งทานแลศีล จึงได้มาชมรมสิริสมบัติในอากาศฐูภิมานเห็นปานนี้”

สำหรับการปฏิบัติจนชั่วทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ก็มีกฎหมายตราสามดวงไว้ลงโทษแต่ปัจจุบันมีกฎหมายพิจารณาโทษผู้กระทำความผิด ทำให้ผู้คนรู้จักยังคิดที่จะไม่ประพฤติชั่ว ตัวอย่างกฎหมายตราสามดวงมีดังนี้

“มาตราหนึ่ง ชายใดข่มขืนภริยาท่านถึงชำเราให้ไหมโดยประณมผิคมือเป็นทวีคูณ ถ้าข่มขืนมิได้ถึงชำเราให้ไหมโดยประณมผิคมือ”

“มาตราหนึ่ง หญิงนอกใจผัว ผัวจับหญิงนอนหงายชายนอนคว่ำ ถ้าจะฆ่าชายนั่นเสีย ไซ้ให้ฆ่าหญิงนั้นเสียด้วย อย่าให้ฆ่าแต่ผู้เดียว ถ้าฆ่าแต่หญิงไซ้ให้ไหมผัวตามบันดาศักเป็นพิไนยหลวง”

ปัจจุบันมีผู้เขียนตำราจริยศาสตร์ตามความคิดของปราชญ์ชาวตะวันตกกันไว้ ดังเช่นจริยศาสตร์ของโสกราตีส อริสโตเติล และก้านท์ เป็นต้น มีตำราอธิบายจริยศาสตร์ของจีน อินเดีย อาหรับ และ มีตำราอธิบายทฤษฎีทางจริยศาสตร์มากมาย สมควรหามาอ่านไว้ แล้วลองเปรียบเทียบกับจริยศาสตร์ไทยดูบ้างจะได้มีความคิดกว้างไกล

บทที่ 6

ตรรกศาสตร์

ตรรกศาสตร์เป็นวิชาที่ว่าด้วยการให้เหตุผล ซึ่งมีการอ้างหลักฐานหรืออ้างข้อสนับสนุน หรืออ้างข้ออ้างเพื่อให้ได้ข้อสรุปที่สมเหตุสมผล

โครงสร้างทั่วไปของการให้เหตุผลมีลักษณะเพราะว่า.....ดังนั้น หรือด้วยเหตุ.....ดังนั้น หรือเพราะว่า.....เพราะฉะนั้น หรือที่ว่า.....เพราะว่า หรือถ้า.....แล้ว

ข้อสรุปอาจเป็นผลมาจากข้ออ้างข้อเดียวหรือข้ออ้างหลายข้อก็ได้

วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์มีโครงสร้างการให้เหตุผลตามโครงสร้างดังกล่าวมานี้ และอยู่ที่รากฐานความคิดว่า “เห็นเหตุสมผล” ตามที่ปรากฏในสามัคคีเภทคำฉันท์ และตัวอย่างการให้เหตุผลในวรรณคดีนั้นมีดังนี้

ในกาถิกลอนสุภาพมีคำว่า

“คนรพรพ้อวันทถวิลหวาด	เชิงฉลาดชำนาญชาญสนาม
ทูลสนองให้ต้องสำเนาความ	ซึ่งนงรามนิราศแรมนรินทร์
เมื่อพระองค์ทรงสากับมานพ	ข้าเป็นพดกพรพบก็คารถวิล
เห็นดาชยต่อดาบุพาพิน	ข้าคิดกินใจชำระกำหนด
พอเกิดการโกลาในอากาศ	เห็นสมมาดนางหาข่าหมายมั่น
ชรอยครุฑเป็นมณุษย์มาในแดน	ลักแสนสุดสวาทของท้าวไป
อีกเจ็ดวันเห็นสุบรรณจะคลาไคล	มาโรงชัยข้าจะดูให้รู้กล”

ในไตรโลกวิณัจฉกถา มีข้อความว่า

“ความลำบากยากพระองค์มาช้านานหนักหนาถึงเพียงนี้ ก็เพราะเหตุที่พระองค์ทรงกรุณาจะให้ปิ่นประ โขชน์แก่สัตว์โลก ประสงค์จะข้ามสัตว์ให้พ้นจากจักรโอมกันดาร”

ในสามัคคีเภทคำฉันท์มีการให้เหตุผลว่า

“เราคิดจะไกร่ยก
ประชุมประชิดไชย
ฉนี้และเสนา
คือใครจะใคร่มี
ฝ่ายพราหมณ์ก็กราบทูล
นยธิบายไย
พระราชปรารภ
ของกฎบาล
อันซึ่งจะกริชา
กษัตริย์ณวัชชี
มิแผลกมิพิศพา
ไปได้สควกคาย
พวกถิลฉวีขัต
ละองค์ละองค์มี
และแสนจะสามารถ
ครามยุทธขรรรย
เราน้อยจะย่อยยับ
ฉนี้แหละแนใน
และอีกประการเล่า
แคลนพาธระราญรอน
เปนก่อนกระนั้นชอบ
มิมีคคิเอา
และโลกจะล่วงวา
นงเจตนาคำ
กระนี้พระจูงปรา
เพื่อกล่อมถนอมเกลา

พยุห์พลสกลไกร
รณะรัฐวัชชี
ปติฐานะมนตริ
พจะค่านประการไร
อดิศุริย์ณทันใด
วจนตอทักทาน
ภนิยมมิควรการณ
พิเคราะห์เหตุจงดี
พละทัพและไปตี
ชนบทสมหมาย
กยะข้าพระองค์ท่าย
และจะแพ้เพราะไพร
ดิยรัชชวัชชี
มิตรระพันระมันคง
พละอาจกระทำสง
มิระยอมมิเชิงใคร
ดละอัปราชัย
มนะข้าพยากรณ์
ผิวะเขาสลิดคคลอน
ทุจริตผจญเรา
ทุษะตอบก็ทำเนา
ธุระเห็นนเปนธรรม
ทะติว่าพระองค์จำ
ริหวัธฐประทุษฐ์เขา
รภาภาระแบ่งเบา
มิตรภาพสงบงาม”

ในพระราชนิพนธ์ไกลบ้านของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีตัวอย่างให้ เหตุผลดังนี้

“พ่อตั้งใจว่าจะเขียนหนังสือบอกข่าวให้รู้เป็นส่วนตัวต่างหาก จากที่จะรู้ทางราชการ แต่จะเขียนด้วยกระดาษนาแลดีกว่านี้ก็จะ จะโดนักไป จึงเขียนแผ่นใหญ่แลให้กระดาษบาง ๆ เช่นนี้ ว่าทาง ลมจับ (ประหยัด) ก็เสียค่าส่งน้อย”

“เมื่อคืนนี้ออกจะตีสีตลานริบนอน เพราะตกใจว่าจะต้องมาแต่เช้า ครั้นรุ่งขึ้นถูกแสงสว่างเข้าทางหน้าต่างก็ต้องตื่น เพราะหน้าต่างอย่างฝรั่ง คูเปนมีสำหรับให้เรือนงาม ถ้าบทจะโตก็โตใจหาย ข้ามีกระจกกรุเท่านั้น ไม่ใคร่มีบานไม้ โดยแดดจะส่องมาทางนั้นก็ไม่เคียดร้อน กลับออกจะ อุ่น ๆ ดีไปเสียอีก ส่วนข้างอากาศเย็นนั้นเปิดเป็นช่องแต่เล็กนิดเดียวก็พอ การเปิดหน้าต่างเปิดเพราะเสียไม่ได้กลัวห้องอับเท่านั้น เพราะเหตุเช่นว่า โยเตลนี้หน้าต่างมันจึงใหญ่เสียจริง ๆ แต่พื้นไปเกือบจดชายคา กรุกระจกตลอด ข้างนอกมีบานเกล็ดไม้ โปร่ง ๆ ในการที่จะกันแดดแลบังตา เอาผ้าโปร่งจึง เต็มหลังกระจกแล้วมีม่านผ้าหนาสองข้าง แต่ม่านนั้นกว้างจากขอบหน้าต่างข้าง ละสักกึ่งเดียว สักพอแต่ให้เขาเห็นว่าม่านเท่านั้น จะชักจะลดอะไรไม่ได้เลย จึงไม่มีอะไรป้องกันแสงสว่างไม่ให้เข้าในห้อง ต้องตื่นแต่เช้า”

ในสามก๊กมีตัวอย่างการให้เหตุผลดังนี้

“แล้วตั้งโต๊ะจึงปรึกษากับนายทหารซึ่งเป็นพรรคพวกว่าแต่เราเห็นผู้กระทำ สึกมานี้ก็เป็นอันมาก ไม่มีผู้ใดเข้มแข็งกล้าหาญเหมือนลิโป้เลย ถ้าเราได้ลิโป้มา ไว้เป็นทหารของเราการทั้งปวงก็จะคิดได้สะดวก ลิขกนายทหารคนหนึ่งจึงว่า ข้าพเจ้ากับลิโป้อยู่บ้านเดียวกัน แล้วก็มิตรสหายวิสาสะกัน อันลิโป้นั้นกล้า แข็งก็จริง แต่เป็นคนใจหายบช้าหา รู้จักคุณคนไม่ โลกเห็นแต่จะได้สิ่งของอันดี ข้าพเจ้าจะขอไปเกลี้ยกล่อมลิโป้ให้มาอยู่กับท่านจงได้ ตั้งโต๊ะจึงถามว่าท่านจะ ไปเกลี้ยกล่อมลิโป้นั้นประการใดจะได้ ลิขกจึงตอบว่าขอให้ท่านจัดทรัพย์สิ่ง ของอันดีกับม้าซึ่งชื่อว่าเซ็กเซวอันมีกำลังเดินทางได้วันละหมื่นเส้นมาเถิด ข้าพเจ้าจะเอาไปให้ลิโป้ แล้วจะเกลี้ยกล่อมให้ลิโป้มาอยู่กับท่านจงได้”

ในกามนิด มีตัวอย่างการให้เหตุผลดังนี้

“ที่เจ้าแสดงเคารพเช่นนั้นเป็นการดีแล้วเพราะแม่คงมาจากแดนแห่งทวยเทพอันอยู่ในกลางเขาซึ่งมีหิมะปกคลุมทางอุดรประเทศ แล้วโหลดยกกล่าวว่ามาจากแดนสวรรค์”
ในเรื่องมัทนะพาธามีการให้เหตุผลว่า

มัทนา	“กระหม่อมฉันก็เคยทราบ บุรุษยามตีเนหา ประจบนางและพรางกอด และหลอกเยาเวณาริน	สุภามิตบุราณว่า ก็พูดได้หลายล้น พนอพลอกและปลอกปลิ้น
ชัยเสน	ก็ทุกล้นจะรุมกล่าว และทุกล้นจะเปรยปราย พะจิวาจะรักยิด สบถให้ละคอหน้า	ผิฉันที่จะมีหลาย แสดงรักณ โฉมฉาย ประกาศถ้อยประณิญา บจางจิตตีเนหา พระจันทร์แจ่มฉเวหน
มัทนา	พระกล่าวอ้างพระจันทร์นี้	ชะรอยที่มีชอบกล
ชัยเสน	เพราะเหตุใดละหน้ามน?	
มัทนา	ณ ข้างขึ้นสี่หงายแจ่ม ณ ข้างแรมบเห็นองค์ ฉะนั้นขอสบถต่อ วะแววับชะยับที่	เพราะเดือนนั้นมีมั่นคง กระช่างสดและกลดทรง พระจันทร์เข้า ณ ราตรี สุดารำจรัสศรี
ชัยเสน	ก็เห็นว่ามิชอบกล เพราะเมื่อใดพระจันทร์ฉาย	นภากาศพะแพรวพราย ละอีกแล้วพระภาสาย ก็ขับดาวละลายไป
มัทนา	ฉะนั้นเจ้าจะให้พี่ ก็หากทรงประทานให้ จะขอให้พระสาบาน พระองค์ใดก็ไม่มัน	สบถโดยสุเทพใด? กระหม่อมฉันจะเลือกสรร ณ องค์เทวะเทวัญ ฤดีเท่าพระจอมเกศ
ชัยเสน	พระองค์ทูลกระหม่อมแก้ว ฉะนั้นแม้พระทรงเดช กระหม่อมฉันก็จงรัก โฉนเล่าจะสงกา?	ก็สมมตสุเทพศรี คำรัสคำปฎิญา และภักดีและเป็นข้า
มัทนา		
ชัยเสน		ฉะนั้นพี่ก็ยินดี”

นี่คือตัวอย่างการให้เหตุผลในวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ปัจจุบันมีการเรียนวิชาตรรกศาสตร์แบบตะวันตก ทั้งตรรกศาสตร์สัญลักษณ์ และตรรกศาสตร์ด้วยภาษาที่แสดงความคิดออกมาอย่างสมเหตุสมผล มีผู้ผลิตตำราตรรกศาสตร์ไว้มากมาย สามารถหาอ่านได้อยู่เสมอ

ปรัชญาการศึกษา

ปรัชญาการศึกษาเป็นการนำญาณวิทยามาปฏิบัติ เป็นศาสตร์ที่คิดค้นเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายของการจัดการศึกษา สาระนั้นนำมาจัดการศึกษา และวิธีจัดการศึกษา

ในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ได้เสนอความคิดทางการศึกษาที่สำคัญไว้ให้ปรากฏอยู่ในอุณรุทว่า “จำเรณูวัยรอบรู้วิชาการ” อันมีความหมายว่า เมื่อเด็กต้องฝึกหาความรู้ “สารพัดศึกษาวิชาการ ชำนิชำนาญทุกสิ่งไป” จน “เลืยวลฉลาดรู้รอบขอบผิ ดราชกิจหนักเบาเอาใจใส่” ในสุภาษิตสอนเด็กกล่าวว่า “แต่บุรุษเรียนรู้อยู่เป็นนิจ” นี่ก็คือความคิดว่าการศึกษาตลอดชีวิต เพราะว่า

“ชายจะงามความรู้เป็นเครื่องประดับ
ถึงจะตกไหนได้ทรัพย์ไม่ขาดสน”

ในทุกคตะสอนบุตร มีกลอนที่สะท้อนความสำคัญของการศึกษาว่า

“คนใดถอยจากรู้	วิชา
หญิงรูปร่างกิริยา	โฉดคั่ว
บรรพชิตบรึกษา	ศีลขาด
สามสิ่งนี้ซื่อม้วย	ชีพสิ้นสุดสภณ”

และพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อความสำคัญของการศึกษาว่า “ความรู้คู่เปรียบด้วยกำลังกายเฮย” คำกล่าวนี้เสมือนกับที่อัลวิน ทอฟเลอร์ กล่าวว่าความรู้คืออำนาจ พระราชจริยวัตรของพระปิยมหาราชในด้านการศึกษานั้นจะเห็นได้ในสามกรุงว่า

“ความรู้สู่ท่านถ้วน	ทางเสถียร
เมื่อพระเยาว์เล่าเรียน	เริ่มปั้น
พลันเพลนเจริญเพียร	พิทยเพิ่ม ภูลแฮ
เพ่งพิจารณาการหมั่น	สติหมั่นปัญญา”

พระองค์ท่านเป็นตัวอย่างอันดีของผู้ที่ “เป็นคนเรียนรู้อยู่เสมอ”

ในทิโคปเทศกล่าวว่า “สรรพสมบัติทั้งหลายอะไรจะประเสริฐเท่าปัญญาเป็นไม่มี เพราะใครจะแย่งเอาไปมิได้ ซื่อขายมิได้ และเป็นสมบัติอันมิตายตัว”

“อันว่าแม่น้ำไหลมาจากที่สูงย่อมมาระคนปนกับน้ำในมหาสมุทรนั้นใด ความรู้ถึงจะมีอยู่ในผู้มีสกุลต่ำ ก็อาจจะทำให้ผู้นั้นร่วมสมาคมชั้นสูง และได้รับส่วนแห่งความเป็นบรมสุขได้”

“ความรู้สึ่งให้เป็นผู้ประพุดิตี ความประพุดิตินำให้ได้รับตำแหน่งดี
ตำแหน่งหน้าที่ดีทำให้เกิดทรัพย์ ทรัพย์หนุนให้ประพุดิติธรรมสะดวก
และถึงที่สุดก็มีความสุขเป็นอย่างยิ่ง”

“วิทยาความรู้อันได้มาจากการศึกษา ย่อมนำมาซึ่งกิตติศัพท์อุโฆษ”

“มีบุตรที่ฉลาดคนเดียว ย่อมดีกว่าบุตรที่โง่เง่าตั้งร้อยคน ย่อมกำจัดความมืดให้
ปราศหายไปได้ แต่ดวงควานับร้อย ย่อมไม่อาจจะกำจัดความมืดให้สว่างได้เพียงพอ”

“ผู้ที่ไม่มีใจโอบอ้อมอารีหนึ่ง ไม่ตั้งอยู่ในสุจริตธรรมหนึ่ง ไม่มีความมานะกล้า
หาญ หนึ่ง ไม่แสวงหาความรู้หนึ่ง ไม่แสวงหาทรัพย์หนึ่ง ก็เป็นแต่บุตรของมารดา
เกิดมาหาประโยชน์มิได้”

การที่จะเป็นผู้ฉลาดรอบรู้มีปัญหา มีความรู้ มีคุณธรรมก็ด้วยการได้รับการศึกษา
ดังนั้นจุดมุ่งหมายของการศึกษาคือการพัฒนาคนให้มีสติปัญญา มีความรอบรู้ มี
คุณธรรมและมีความสามารถประกอบอาชีพได้ จึงต้องจัดให้ได้เรียนทั้ง “คคิโลก คคิธรรม”
ด้วยการสดับตบฟัง ไต่ถาม อ่าน ค้นคว้า ลงมือปฏิบัติด้วยตนเองจน “ไม่เคลือบแคลงแจ้ง
ตระหนักประจักษ์ใจ” และจน “เชี่ยวชาญประสิทธิวิทยา” แหล่งของความรู้นั้นมีได้ทุกช่องทาง
ดังมีกลอนกล่าวไว้ในสามกรุงว่า “ต่าง ๆ ทางก่อรู้ เกิดแก่การเรียนรู้ เลิศล้ำสำคัญ” ในสุภาษิต
สอนเด็กเสนอความคิดเกี่ยวกับวิธีการเรียนรู้ว่า “เรียนคัมภีร์พากเพียรเรียนช้า ๆ ที่เคลือบไคล้
ไต่ตราครีครองถาม” “จะเป็นช่างชอบชำนาญให้ยังผู้ รักจะรู้เร่งรู้ให้เป็นผล” “อันความรู้รู้
จริงถึงสิ่งเดียว แต่จับเกี่ยวขึ้นใจอยู่ในจิต” ในทุกคตะสอนบุตรว่า “แม้มีงานการใดที่ไม่เคย
จงเฉลยไต่ถามตามสงกา” ความรอบรู้และปัญญาก็จะเกิดขึ้น

ในสมัยอยุธยาสร้างตำราจินดามณีไว้สองเล่มเป็นแบบเรียนอย่างต่อเนื่องมาจนสมัย
รัชกาลที่สาม แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กรมหลวงวงศาธิราชสนิทได้สร้างแบบเรียนจินดามณีเป็น
เล่มที่สามไว้เป็นหนังสือเรียน

การศึกษาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ก็เรียนกันตามบ้าน ตามวัด ตามวัง ที่มีผู้
ใหญ่ที่มีความรู้เป็นครูสอนให้ ทั้งคคิโลกและคคิธรรม

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีฝรั่งเข้ามาติดต่อ พระองค์ท่านทรง
เห็นวิชาเกี่ยวกับคคิโลกของพวกฝรั่งนั้นมีมาก และสำคัญ ควรจะต้องศึกษาจากพวกเขา ดังมีพระราช

“ดำรัสถึงจนิมพจน์	สั่งไว้
การศึกษาปัจจนิกหมด	ญวนม่าน แล้วนา
ยังห้วงบ่วงฝรั่งให้	เนตรตั้งรจรงไว ๑

เขามีความรู้หลากหลาย	หลายนัย
ล้วนซึ่งเราพึงใจ	ใครรู้
ความคิดวิชาใด	ควรทราบ
จงอย่าวางใจผู้	สืบคว้าหาหนฯ”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มองเห็นชัดในพระราชดำรินี้ จึงศึกษาภาษาอังกฤษจนใช้ได้อย่างดีและศึกษาวิชาการของชาวตะวันตก โดยเฉพาะวิชาวิทยาศาสตร์ด้านดาราศาสตร์ จนสามารถคำนวณตำแหน่งและเวลาของการเกิดสุริยุปราคาได้ถูกต้องแม่นยำเป็นที่นับถือยกย่องว่าเป็นพระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย ชาวตะวันตกก็สรรเสริญพระปรีชาสามารถ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จ्ञาอยู่หัว ทรงกล่าวไว้ว่าการศึกษาวิชาการของตะวันตกนั้นพระชนกของพระองค์ท่านทรงเริ่มไว้ ดังกลอนในสามกรุงว่า

“ต่าง ๆ ทางก่อผู้	เกิดแก่การเรียนรู้
เลิศล้ำสำคัญฯ	
สมเด็จพระปิตุราชให้!	ปัจจุภณ์หลักนี้ได้
เริ่มสร้างทางเรียน	
รับมรดกชนกเจ้า	จึงพระจุลจอมเกล้าฯ
ท่านกว้างทางมติ ตรีเอยฯ	
“ความรู้คู่เปรียบด้วย	กำลังกายเอยฯ”
พระราชนิพนธ์ดั่ง	นี้อ้าง
เป็นหลักประจักษ์จ้ง	จริงจิต
สำนักการเรียนส้าง	สลักไว้ในกมลฯ”
ทางตรงทรงทราบแจ้ง	จริงหทัย ท่านเอย
สิ่งที่จำเป็นสมัย	ใหม่นี้
คือว่าวิชาใน	ตะวันตก
อยากจะรู้อย่าลี้	เร่งเด้า เร็วตาม
ส่งไทยไปยุโรปทั้ง	อเมริกา ด้วยแธ
เพื่อศึกษาภาษา	แผ่สำร่น
หลายอย่างต่างวิทยา	ยืมปโยชน์
ราชทรัพย์นับล้านล้าน	เลิศล้ำผลสนองฯ”

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการปฏิรูปการศึกษาแบบตะวันตกอยู่อย่างยาวนานใหญ่ ศึกษาแผนการศึกษาทั้งของชาติตะวันตก และญี่ปุ่น นำมาเป็นแบบอย่างร่างแผนการศึกษาของไทย เปิดโรงเรียนให้เด็กไทยได้เรียนหนังสือ พระยาศรีสุนทรโวหารสร้างแบบเรียนมูลบทบรรพกิจมีวาทินิกรณ์ อักษรประโยค สังโยคนิธาน ไวพจน์พิจารณา พิศาลการันต์ ต่อมาสมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “ทรงออกกบทรบริหารบังคับการศึกษา เสริมปัญญาราษฎร์”

“ศึกษาสาริตแท้

ทางวัฒนธรรม

มีพระราชบัญญัติ

แยกไว้

ภาคปฐมมัธยมจัด

แจกส่วน

ภาคอุดมปมใช้

เชิดขึ้นปริญญา”

มีการศึกษาตั้งแต่ระดับประถมจนถึงระดับอุดมศึกษาเปิดมหาวิทยาลัยเพื่อจัดการศึกษาให้ได้รับปริญญา

จากนั้นมาการศึกษาของชาติทุกระดับก็เจริญก้าวหน้ามาอย่างต่อเนื่องจนปัจจุบันนี้ มีปรัชญาการศึกษาของชาติตะวันตกอยู่มากมายนำมาใช้และปฏิบัติจัดการศึกษาไทย ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ได้คิดปรัชญาการศึกษาไทย โดยที่ท่านนิยามไว้ว่า “การศึกษาคือการพัฒนาขั้นห้า” อันใดแก่รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ รวมกันเป็นชีวิตของมนุษย์ ข้าพเจ้านิยามว่า “การศึกษาคือการพัฒนาชีวิตเพื่อให้จิตว่าง” นับได้ว่าปรัชญาการศึกษาเป็นที่กระจ่างแจ่มชัด มีผลต่อการปฏิบัติกิจการศึกษาของชาติไทยอยู่ในปัจจุบันนี้ และมีการสอนเพื่อให้ผู้เรียนสามารถแก้ปัญหาอันเป็นนิยามของปัญญาที่ข้าพเจ้านิยามไว้ ด้วยการให้สังเกตจนเห็นปัญหาแล้วตั้งสมมติฐาน รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล แล้วสรุปเป็นสาระของความรู้ ความจริง

ปรัชญาการเมือง

ปรัชญาการเมืองเป็นศาสตร์ที่เกี่ยวกับการปกครองและการบริหารบ้านเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง

วรรณกรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ได้ฉายแสงศาสตร์แห่งรัฐไว้อย่างชัดเจน ตั้งแต่กำเนิดพระมหากษัตริย์ เป้าหมายของการปกครองรัฐ ยุทธศาสตร์การปกครอง

เมื่อกำเนิดมนุษย์แล้วมนุษย์มารวมตัวกันเป็นชุมชนก็มีการเปลี่ยนแปลงของสังคม ในนารายณ์สิบปางแบ่งการเปลี่ยนแปลงของสังคมออกเป็นสี่ยุค คือ

1. กฤตยุค
2. ไตรตายุค
3. ทวารยุค
4. กัลียยุค

1. กฤตยุค มีอายุ 178,000 ปี โดยที่ไม่รู้ว่าเริ่มมาแต่ใด อาจจะเริ่มแต่กำเนิดมนุษย์ เป็นยุคที่ผู้คนมีศีลธรรมมั่นคง ทำแต่กุศลกรรม ไม่มีการลักขโมย ไม่มีการทะเลาะวิวาท มีแต่การอยู่เย็นเป็นสุข ไม่มีความโลภ ไม่มีการค้าขาย มีสิ่งของใช้อย่างมากมาย เพียงแต่อยากได้สิ่งใด ใจนึกเอาก็ได้ตามที่ปรารถนา

2. ไตรตายุค มีอายุ 1,296,000 ปี ในยุคนี้ศีลธรรมได้เสื่อมถอยลงไป 1 ส่วนใน 4 ส่วน เริ่มมีพิธีกรรม ผู้คนปฏิบัติสิ่งต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ตน มีผู้คนเกียจคร้านเก็บตุนข้าวของไว้เพื่อเฉพาะตน มีความโลภเกิดขึ้น

3. ทวารยุค มีอายุ 864,000 ปี ศีลธรรมเสื่อมถอยลงไป 2 ส่วนใน 4 ส่วน ผู้คนดำรงสุจริตธรรมน้อยลง กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา และ ภัยต่าง ๆ ก็มากขึ้น ทำให้ผู้คนมีความทุกข์

4. กัลียยุค มีอายุ 432,000 ปี ปัจจุบันนี้ถือว่าอยู่ในกัลียยุค ศีลธรรมเหลืออยู่เพียง 1 ส่วนใน 4 ส่วนเท่านั้น มีทุกข์ภัยต่าง ๆ นา ๆ ผู้คนมีความประพฤติเสื่อมลงไปตามลำดับ

เมื่อบุคคลไม่มีศีลธรรม ผู้คนก็ต้องหาผู้มีปัญญา และมีคุณธรรม มีความสามารถไว้คอยว่ากล่าวตักเตือนตักเตือนสติความ แด่ดั่งให้เป็น “พระยารัษฎาภิบาลเมือง” หรือเรียกว่า “พระมหากษัตริย์” ดังที่พรรณนาไว้ในไตรภูมิโลกวินิจจกถา ว่า

เดชาภินิหาร	ดั่งองค์อวดาร	ไม่มีทศทาน
แก่งแย่งแคลงใจ	เหล่าข้าราชการ	สำราญหฤทัย
ฝายน่าฝายใน	นบเนียนพร้อมกันฯ	
เชิญเสด็จเสวยราชย์	เอี่ยมโอโสภาส	บัลลังก์ดั่งอาสน์
อำไพในสวรรค์	ปกป้องครองกรุง	บำรุงเขตชั้นท์
ปลูกปลูกสุขสันต์	แซ่ซ้องสรรเสริญฯ	
ทรงเห็นราบคาบ	จึงโปรดให้ทราบ	โดยคุณนิภาพ
ว่ารับอัญเชิญ	ชำระสมบัติ	สืบกษัตริย์ดำเนิน
จงรัฐจำเริญ	จิรัฏฐิติกาลฯ	

แจ่มรัฐจรสภาคพื้น	ภูพิศุทธิ์
เริ่มรัชกาลพระพุทฺธ	ยอดฟ้า
ยุ่งเหยิงดุจเพลิงจุก	พลันขจัด
ปลั่งประเคราะห์เหมาะหม้า	ใหม่เลื่องเวียงอมรฯ”

พระมหากษัตริย์แห่งกรุงสยามผู้เปรียบเสมือนพระนารายณ์อวตารมาปราบทุกข์นี้ มีบทประพันธ์ที่ชี้ให้เห็นในแถลงพ่ายว่า

บุญเจ้าจอมภพพื้น	แผ่นสยาม
แสงพระยศนิขาม	ขาดเกล้า
พระฤทธิ์ดั่งฤทธิ์ราม	รอนุราพนธ์ แลฤา
ราญอริราชแผ้ว	แผกแพ้วทุกพาย
ไพรินทรนาศเพียง	พลมาร
พระดั่งองค์อวดาร	แต่ก็
แสนศึกห่อนหาญราญ	รฤทธิ พระฤา
คลดระคคเคชถ์	ประกาศแล้วแหล่งสถานฯ

พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองรัฐมีหน้าที่ขจัดทุกข์ บำรุงสุขให้ประชาชน และป้องกันบ้านเมืองตลอดจนทำให้บ้านเมืองเจริญ ดังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า มีพระราชดำรัสไว้ในนิราศรบพม่าทำดินแดนว่า

“ตั้งใจจะอุปถัมภ์

ขอยกพระพุทธศาสนา

จะป้องกันขอบขันฑสีมา

รักษาประชาแลมนครี”

เป้าหมายการปกครองบ้านเมืองดังกล่าวนี้มีปรากฏในวรรณคดีแทบทุกเรื่องดังเช่น ใน
บทละครเรื่อง พระร่วง ก็มีเช่นที่กล่าวมาแล้วนี้ว่า

“ที่ท่านเชิญเราขึ้นทรงราชย์

เกลิงอาสน์สุโขทัยสโมสร

เราจะประศาสน์การนคร

ให้ประชาชนนิกรสุขสราญ”

พระมหากษัตริย์ผู้เปรียบเสมือนพระโพธิสัตว์อวตารมาบำบัดทุกข์! บำรุงสุขให้แก่ราษฎร
นั้น จะต้องมืทศพิธราชธรรม ดังคำโคลงที่ปรากฏในลิลิตเทลงพ่าย ดังนี้

๑ การให้ทาน

● พระเปรมประภูติเบื่อง	ทศธรรม ถ้วยแฮ
ทานวัตรพัสดุสรรพ	สิ่งให้
ทวยเจมอลมั่วหมู่พร	ฉิพกพวก แคลนนา
วันละวันตั้งไว้	หกห้างแห่งสถาน ฯ

๒ ความประพฤติที่ดีงาม

● เถลงการกุศลสืบสร้าง	เบญจางค คีลเฮย
เนื่องนิวัตรถาวาง	ว่างเว้น
บำทองหญไทยทาง	บุญเบือ บาปนา
แสวงสัคมัคโมขเร้น	รอดรื้อสงสารฯ

๓ ความเสียสละ

● สมภารพระก่อเกื้อ	การก ธรรมแฮ
ชินสาสนุประถัมภก	เพิ่มตั้ง
จตุราปัจเขศยก	บริจาค ออกเฮย
อวยแด่ชุมชีทั้ง	ทั่วแคว้นแขวงสยามฯ

๔ ความซื่อสัตย์

● พระงามอุชุกภาพพร้อม	ไตรพิธ ทวารเสข
กางกระมลภาสิต	ซื่อซรื่อง
บำเพญพ้อมสุจริต	เจรณัฐคัย สวงวนนา
สังคคปลคเปลื่องซ้อง	แต่ครั้งฤามี ฯ

๕ ความอ่อนโยน

● ปราณี่มาโนชน้อม	มณฐ
ในนิกรชนชู	ชุ่มแผ้ว
พระเอื้อพระเอนดู	โคยเทียง ธรรมนา
อดโทษโปรดเกษเกล้า	ผิดพลั้งสั่งสอนฯ

๖ ไม่หมกมุ่นในความสุขสำราญ

● สังวรอุโบสถสร้าง	ประคิติน
มาศประมาณวารถวิล	สี่ถ้วน
อัญฐานกิกวิริยิน	ทริยสังค กามเอย
มละอิศริยศุขล้วน	โลกยชรื่องสรเสรณญฯ

๗ ความไม่โกรธ

● ทรงเจรณญมิตรภาพเพียง	พรหมมาน
ทิสทศจรตทุกสถาน	แผ้วแผ้ว
ซัดสัศวเสพขสำราญ	รมยทั่ว กัณนา
เย็นยังจันทรกานต์แก้ว	เกอดน้ำจันแสงฯ

๘ ไม่ข่มเหงเบียดเบียนผู้อื่น

● แสดงแสดงยศเยือกเกล้า	แหล่งไฟท
เพื่อพระกรุณาใน	เขตรข้า
บกอบบก่อไทย	พิบัติเบียด เบียนเอย
บานทุกหน้าถ้วนหน้า	นอบนัวถวายพรฯ

๕ มีความอดทน

• ถาวรอธิวาสน์คำ	ขันดี ธรรมญา
คำคุณวิโรธราศี	ขุนข้อน
เพญผลพุทธบารมี	วิมุติสุข แสงนา
เนื่องโลกยโสภณล้อมร้อน	สิ่งร้ายฤาพานฯ

๑๐ ความไม่คลาดธรรมดา

• พระญาณชลเยี่ยงเบื้อง	โบราณ รัตนา
ในนิตยราชสาตราสาร	สืบไว้
บแปรประพตพิพาล	แพกฉบับ บุรพเฮย
โดยชอบกอบกิจให้	ธเรศตั้งแต่ปางฯ
• ไปวางขัตติยวัตรเว้น	สักอัน
ทั่วทศพิชราชธรรม	ท่านสร้าง
สงเคราะห์จตุราบร	สัชสุข เสมอนา
สังคฤหพัสดุอ้าง	สี่สี่สืบผลฯ

พระจริยวัตรดังกล่าวมานี้พระมหากษัตริย์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ทรงปฏิบัติเสมอมา การสร้างความเจริญให้บ้านเมืองนั้น พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงกระทำอย่างต่อเนื่องมา ดังปรากฏตัวอย่างในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ทรงปฏิรูประบบราชการ การทหาร การคลัง การศึกษา สร้างถนน สร้างทางรถไฟ โทรเลข ทำให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก ประชาชนมีความสุขสำราญ

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศนั้นก็ถือหลัก ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวไว้ดังที่บรรยายอยู่ในสามกรุงว่า

• ทางไมตรีกับฝรั่ง	ตั้งสมเด็จพระชนก	ยกเป็นแบบดำเนิน
จำเริญรัฐประศาสน์	เบญจมราชทางอนวัตร	หลายพหิรัฐต่อติด
สนิทสนมไมตรี	มีสัญญาค้าขาย	ขยายออกไปให้กว้าง
ทรงเรียกจ้างผู้ชาญ	เชิงราชการต่างแผนก	ให้แรกเริ่มเผด็จงาน
ในเฉพาะกาลหัวต่อ	ทางกอบก่อหลายนัย	อาไศรยชาวต่างประเทศ
อันอวยเลศรอบรู้	กว่าจะมีไทยผู้	ช่วงใช้ได้พอ การแฮฯ

- ไม่ตรีส่วนพระองค์ ทรงสืบสืบทอดติด กับชนทิศ
อัสคกคต ปราบกฏนามกฐร ขจรไปในยุโรป โอบถึงทวีป
อเมริกา แหกเมืองมาเยี่ยมเยือน เจ้ายุโรปเียนหลายองค์
หลายราชวงศ์ หลายประเทศฯ
- อนึ่งภูเบศร์เสด็จประพาส เยี่ยมจอมราชันยุโรป
โกบประโยชน์โสดิผล ไม่มีคนไทยใด ได้เคยไปเที่ยวถ้วน
สังเกตเหตุการณ์ล้วน คั่งไถ่ได้ยล ทัวเอยฯ

การปกครองแบบประชาธิปไตยนี้ เริ่มมีมาแต่สมัยรัชกาลที่ห้า ดังนี้ พระกนิษฐากรมหมื่น
มหิศรราชหฤทัยทูลถามว่า

“สังเกตพิเทศสร้าง	โสดิ
โยนนิยามตามคติ	แต่งกว้าง
สมญาประชาธิปไตย	ปัดยะ
เราจะลองดูบ้าง	แบบนั้นถาโจน”

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า

- โบราณท่านว่าข้า ข่อมจะได้สองพร้า
เพลิสแท้ทางภาา มิตเอยฯ
- หุนหันพลันแล่นเข้า เหยียบหล่มจมลึกเท้า
ยากแท้จักถอนฯ

จึงมีพระราชดำรัสตอบพระเจ้าน้องยาเธอว่า

● เราไทยในแหล่งนี้	ล้าเนา รัฐนา
อ่อนหัดปรัชญาเขาว์	แยบย้อม
การเมืองเครื่องมืนเมา	มีมาก
แม้ว่ายังไม่พร้อม	เพื่องพล้าทำเสียฯ
● เสรีพิวให้ก่อน	เวลา ควรเส
เมื่อราษฎรปราศศึกษา	ต้องแจ้ง
ความสุกก่อนห้ามมา	มัวมีค
เหตุที่ปัญญาแล้ง	ข่อมร้างทางเจริญฯ

พระราชวงเรอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงขยายความว่า

● ใจความตามคำรัส ใคร่ออกอรรถอธิบาย ขยายให้เห็น
แจ่มแจ้ง ในที่เสรีแห่ง เทียบด้อยทำนอง นี้น่า

● เสรีมีเมื่อไร

ปทีปต้องส่งทางพา

อำนาจปราศวิชา

รังแต่จักหักร้าว

● บางคนกมลมุ่งน้อม

ประกาศอาตมเอง

เสรีมีมีเพลง

วางใหญ่ไว้แง่เงอม

● ไขหลักชักเชิดชี

พวกมากลากกันไป

น้อยผู้จะรู้นัย

ช่วยชาติเพื่อกวาดค้อน

● ใช้แบบแอบอ้างชื่อ

ยื้อแย่งตำแหน่งนาย

จำโนษโนษณสาย

หมุ่มหิงส้วงเต็น

● เสรีมีไม่ช้า

แปรธาตุฝาดเพื่อนกรด

โอษฐ์หุบอุบอิบหค

อ่อนจิตอิสรสิ้น

● เปลี่ยนเป็นหมุ่น้อยหนีบ

เปิดป่าวข่าวช่วยชาติ

ปวงชนย่นคิ้วขยาด

สิ้นอยากหากไม่กล้า

ปัญญา

เพ่งก้าว

ซุซัก

เห่อรังพังทลายฯ

โง่งเงง

อาจเอื่อม

พลัดเพลิด

เงื่อนโค้งโก่งกลฯ

ชวนใจ

ปลุกป้อน

ความคิด

ปโยชนไว้ในตนฯ

ชนหลาย

หนีบแน่น

สนงมูก

ไต่เต้าตีนตามฯ

ชิมรส

กัคลิ้น

หัวหุ่

สุดแล้วเสรีฯ

อำนาจ ไว้นอ

เชิดหน้า

ขยักขย่อน

กลับค้ำการเมืองฯ

- อัลปนนาธิปัตย์เกล้า
แปลว่าสุดแต่เสียง
ทวยราษฎร์ปราศสำเนียง
ส่วนมากปากหุบห้อย
 - ไปนานพาลอาจเอื้อม
หิยบริฐฐรรมนูญปา
บ้ายเบียงเยียงเอกา
สิทธิขาดอำนาจผู้
 - เอกาธิปัตย์เที่ยร
คือคิกเตเตอร์ชิป
เสรีที่ยกหิย
เป็นแต่เพียงหมอกกัน
 - ความเปลี่ยนเวียนตั้งแต่
เคลื่อนขยับกลับเลมอมมี
กัน โอลิกากิย
ที่สุดคิกเตเตอร์
 - ศึกษาทั่วบ้านทั่ว
แม้ว่ามีเมื่อไร
ประชาธิปไตยใน
จึงจะยี่ครากหมัน
 - วิชาประชาธิปไตยเพียง
พึงสดับรับนิตินัย
นำป้อนราษฎรไป
รูน่านำจักพร้อม
 - กล่าวณนี้ไซไรไซดำรัส แห่งจอมกษัตริ์โดยคำ แต่โดย
ทำนองความ คำทูลถามทรงแถลง ไม่เคลื่อนแคลงมิดเมี้ยน
คำราชอาจเทียบเทียบ ที่ถ้อยดูแถลง นี้แลฯ
- คำเรียง
ส่วนน้อย
ในราชฐ์
หอกจ้องจ้องภัยฯ
อาชญา
ปิดคู่
ธิปัตย์
เพ่งปลี่ยนคนเดิยวฯ
ทางฉิบ หายฮา
เชิดชั้น
มากล่าว
ไม่ให้ใครเห็นฯ
เสรี เริ่มเฮ
มากเพื่อ
กำหราบ
เดิบกล้าบารมีฯ
เมืองไทย
เมื่อนั้น
ประเทศ
หมคม้างทางมารฯ
พอใจ
นิตยซ่อม
แต่ขณะ นี้นา
พรั่งแผ้วแนวทางฯ

พระราชดำริสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีต่อไปอีกว่า

- บำรุงหลายอย่างแล้ว รัชกาล นี่นา
- ไทยล้ำล้ำราญานาน นอบน้อม
- ไปควรควนรังควาน ความสงบ
- คอยเมื่อศึกษาพร้อม เปรศหมั้นปัญญาฯ
- สามสิบปีข้างหน้า นึกเห็น
- โอกาสปลาถิ่นนี้ เหมาะใกล้
- ฉกฐราชย์อาจจักเป็น ปฐมฤกษ์
- เริ่มรัฐธรรมนูญไว้ โรคร้ายภายหลังฯ

ครั้นต่อมาในรัชกาลสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงออกพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับ เพื่อให้ประชาชนมีการศึกษา มีปัญญา และได้ทดลองฝึกหัดการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ดุสิตธานี ดังที่พรรณนาไว้ในสามกรุงว่า

- พระมหาวชิราวุธ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ชมมุขมัว
- พระกมล เชิงปรงชนชาติไทย เพื่อกาลไกลอนาคต ทรง
- ออกบทบริหาร บังคับการศึกษา เสริมปัญญาราษฎร์ ปลุก
- สหกรณ์เผยแผ่ แจ่งประชาธิปไตย ให้ฝึกหัดไปพลาง วาง
- บัญญัตินามสกุล เป็นทางหนุนสำนึก รำลึกเผ่าพันธุ์ไทย
- ผู้ภูวนัยนิคยน้อม นำหทัยให้พร้อม พรักไว้ในอนา กตนาฯ

- ศึกษาสาธิตแท้ ทรงวิฒ นานา
- มีพระราชบัญญัติ แยกไว้
- ภาคปฐมมัธยมจัด แจกส่วน
- ภาคอุดมบ่มใช้ เชิดขึ้นปริญญาฯ

- สหกรณ์การหักให้ เห็นทาง
- สภาย่อมค่อยทำพลาง เผื่อไว้
- เที่ยงเที่ยบระเบียบวาง เป็นแบบ
- ประชาธิปไตยจัดได้ ดังนี้มีแนวฯ

ครั้นต่อมาในสมัยรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริเรื่อง ประชาธิปไตย ดังข้อความที่พรรณนาไว้ในสามกรุงว่า

- สันรัชกาลที่หก พระปกเกล้าครองกรุง ผดุงอาณาประชาราษฎร พระกมลน้อมนำไป ในทางประชาธิปไตย แบบกษัตริย์รัฐธรรมนูญ หวังเพิ่มภูผาสุดก ปลุกเสรีที่ควร ทรงสอบสวนลักษณะ ระบอบแบบปฏิบัติ จัดกรรมการองคมนตรี ใช้วิธีรัดกุม การประชุมปรึกษา ตามแบบปาลิเมนต์ ให้เห็นเป็นตัวอย่าง เครื่องสว่างเกล้าไว้ เพื่อประโยชน์โปรดให้ แก่ตัวคราวควรฯ
- ตรัสให้สืบหลายสาย กฎหมายรัฐธรรมนูญ อันเป็นมูลนิติธรรม ประจำหลายพิเทศ จำแนกเลศหลายแบบ มีเยี่ยงแบบนานา ที่ปรึกษาหลายนาย ถวายความเห็นต่างกัน ปรึกษาอันยกย่อน พอลึกการแซกซ้อน เมื่อร้อยห้าสิบปีเยยฯ

แต่แล้วคณะราษฎรก็ทำการปฏิวัติขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ เมื่อปี พ.ศ. 2475 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานให้ นับว่าไทยได้ปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญแต่นั้นมา

ในช่วงเวลา 65 ปี ตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญใช้ปกครองบ้านเมืองมาแล้ว 15 ฉบับ แต่ว่ารัฐธรรมนูญเหล่านั้นล้วนแต่สร้างกันด้วยกลุ่มบุคคลบางกลุ่มเท่านั้น ประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการสร้างรัฐธรรมนูญเหล่านั้นเลย จนมาถึงรัฐธรรมนูญฉบับที่ 16 ที่สภาร่างรัฐธรรมนูญ (ส.ส.ร.) ที่มีคุณอุทัย พิมพ์ใจชน เป็นประธานสภาร่างรัฐธรรมนูญ และมีคุณอนันต์ ปิ่นยารุณ เป็นประธานยกร่างรัฐธรรมนูญนี้ที่ประชาชนทุกหมู่เหล่ามีโอกาสร่วมกันสร้างรัฐธรรมนูญ และมีชื่อเรียกอย่างเต็มปากว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับประชาชน

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับประชาชนนี้รัฐสภาที่มีคุณมีชัย ฤชุพันธุ์ ประธานวุฒิสภาทำหน้าที่เป็นประธานที่ประชุมรัฐสภาได้ประชุมพิจารณาลงมติให้ความเห็นชอบเมื่อวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2540 เวลา 11 นาฬิกา 9 นาที 30 วินาที นายมีชัย ฤชุพันธุ์ ประกาศว่ามีสมาชิกรัฐสภา 578 คน เห็นชอบรับรัฐธรรมนูญ มีผู้ไม่รับ 16 คน มีผู้ไม่ออกเสียง 27 คน ที่เหลือ 40 คน ไม่เข้าร่วมประชุม รวมจำนวนสมาชิกรัฐสภาทั้งหมด 651 คน

นับว่ามีผู้ออกเสียงรับรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนนี้อย่างมากมาย แจกแจงได้ดังนี้ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจำนวนทั้งหมด 393 คน เห็นชอบ 360 คน ประกอบด้วยพรรคประชาธิปัตย์ 123 คน พรรคความหวังใหม่ 116 คน พรรคชาติพัฒนา 50 คน พรรคชาติไทย 39 คน พรรคกิจสังคม 19 คน พรรคเอกภาพ 5 คน พรรคเสรีธรรม 4 คน พรรคมวลชน 2 คน พรรคพลังธรรม 1 คน และพรรคไทย 1 คน ส่วนสมาชิกวุฒิสภาจำนวนทั้งหมด 258 คน เห็นชอบมีจำนวน 218 คน ในวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2540 เวลา 17 นาฬิกา 30 นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้ทรงลงพระปรมาภิไธยในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับประชาชน มีผลบังคับใช้มาจนปัจจุบันนี้

การปกครองแบบประชาธิปไตยจะสำเร็จได้ก็อยู่ที่การศึกษาของประชาชนเป็นสำคัญที่จะต้องเข้าใจว่า ประชาธิปไตยนั้น คือการที่ประชาชนจะต้องมี การวธรรม สามัคคีธรรม และ ปัญญาธรรมตามที่ท่านศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี อธิบายไว้และประเทศชาติจะเจริญได้ก็อยู่ที่ความสามัคคีของคนในชาติ ตามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสอนไว้ในบทละครเรื่อง พระร่วง ว่า

“ขอแต่ให้เสนาพดุมอาจารย์
สมัครสมานสามัคคี.
อย่าเห็นแก่ตัวมัวพะวง
ลุ่มหลงดูศยาไม่ควรที่;
อย่าต่างคนต่างแข่งกันแย่งดี;
อย่าให้ช่องไพร่ที่มั่งร้าย.
แม้เราดูศยากันและกัน
ไม่ช้าพลันจะพากันฉิบหาย;
ระวังการชูงส่งร้าย,
นั่นและเครื่องทำลายสามัคคี.
คณะใดศัตรูผู้ฉลาด
หมายมาตรทำลายให้เร็วรี,
ก็ยุแยกให้แตกสามัคคี,
เช่นกษัตริย์ลิซหวิวงศ์โบราณ.
พราหมณ์ผู้เคียวรับใช้ไปยุแยห์
สารแนญญาติให้แตกฉาน.
จนเวลาศัตรูผู้ไปราญ

มัวเถียงกันเสียการ, เสียคร.
 ฉะนั้นชาวไทยจงร่วมรัก,
 จงร่วมสมัครสโมสร,
 เอาไว้เพื่อเมื่อมีไฟรื้อรณ
 จะได้สู้ศัตรูด้วยเต็มแรง.
 ไทยรวมกำลังตั้งมั่น
 จะสามารถป้องกันอันตราย,
 ถึงแม้ว่าศัตรูผู้มีแรง
 มายุทธ์แข่งก็จะปะลาศไป.
 ขอแต่เพียงไทยเรอย่าผลาญชาติ;
 ร่วมชาติร่วมจิตเป็นข้อใหญ่;
 ไทยอย่ามุ่งร้ายทำลายไทย,
 จงพร้อมใจพร้อมกำลังระวังเมือง.
 ให้นานาภาษาเขานิยม
 ชมเกียรติยศฟูเฟื่อง;
 ช่วยกันบำรุงความรู้เรื่อง,
 ให้ชื่อไทยกระเดื่องทั่วโลกา.
 ช่วยกันเต็มใจไฝ่ผดุง
 บำรุงทั้งชาติศาสนา,
 ให้อยู่จนสิ้นคนฟ้า;
 วัฒนาเถิดไทย, ไชโย!

ความสามัคคีเป็นเรื่องที่สำคัญที่คนในชาติจะต้อง “รู้รักสามัคคี” ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงสอนไว้ จึงจะช่วยกันสร้างชาติไทยให้เจริญ

ปัจจุบันมีตำราว่าด้วยปรัชญาการเมืองอยู่ในสังคมไทยมากมายสมควรที่จะหยิบยกมาอ่านกันได้ทุกเวลา เพื่อช่วยกันพัฒนาประชาธิปไตยของชาติไทยให้เจริญมั่นคงถาวรตลอดไป

